

บทที่ 2

ประวัติและบริบททางสังคมและวัฒนธรรม ในทิลล์ ออยเลนชะปีเกลกับศรีธนญชัย

นิทานเป็นวรรณกรรมมุขปาฐะรูปแบบหนึ่ง ในสมัยก่อนผู้คนมักจะนิยมเล่านิทานสู่กันฟังเพื่อความบันเทิง ในการเล่าแต่ละครั้งนิทานเรื่องเดียวกันอาจจะมีรายละเอียดปลีกย่อยแตกต่างกัน อันสืบเนื่องมาจากสำนวนภาษาของผู้เล่าแต่ละคนมีความแตกต่างกัน เมื่อเกิดการพิมพ์หนังสือ มีการนำนิทานสำนวนต่าง ๆ มาตีพิมพ์เป็นลายลักษณ์อักษรหรือเรียกกันว่า วรรณกรรมลายลักษณ์ ต่อมามีการนำนิทานเหล่านั้นมาเสนอในรูปแบบอื่น ๆ นอกเหนือจากการเป็นวรรณกรรมลายลักษณ์ เช่น ละคร ดนตรี หุ่นกระบอก เป็นต้น พัฒนาการลักษณะเช่นนี้ปรากฏในประวัติของเรื่องทิลล์ ออยเลนชะปีเกลกับศรีธนญชัย อย่างไรก็ตาม ประวัติของนิทานทั้งสองเรื่องมิได้มีลักษณะที่เหมือนกันทุกประการ ยังมีบางประเด็นที่มีความแตกต่างกันจึงนำไปสู่การศึกษาประวัติของนิทานทั้งสองเรื่องในงานวิจัยฉบับนี้ เรื่องทิลล์ ออยเลนชะปีเกลกับศรีธนญชัยมีบริบททางสังคมและวัฒนธรรมที่แตกต่างกันซึ่งอาจจะส่งผลให้นิทานทั้งสองเรื่องมีความแตกต่างกันจึงสมควรที่จะศึกษาบริบททางสังคมและวัฒนธรรมเยอรมันกับไทยเพื่อที่จะเข้าใจเนื้อหาของนิทานได้ชัดเจนขึ้น

2.1 ประวัติของเรื่องทิลล์ ออยเลนชะปีเกลกับศรีธนญชัย

เรื่องทิลล์ ออยเลนชะปีเกลกับศรีธนญชัยเป็นเรื่องเก่าแก่ที่เล่าสืบทอดกันมาซึ่งมีอาจจะกำหนดได้แน่นอนว่าเกิดขึ้นในยุคสมัยใด ต่อมาได้รับการนำเสนอในรูปแบบลายลักษณ์อักษรซึ่งอาจจะมีย่อยปลีกย่อยของแต่ละฉบับแตกต่าง

กันอันสืบเนื่องมาจากผู้เรียบเรียงที่แตกต่างกัน โดยธรรมชาติของงานมุขปาฐะนั้น เป็นเรื่องเล่าที่สืบทอดกันต่อๆมา และอาจมีการเปลี่ยนแปลงไปตามภาษาของผู้เล่าแต่ละคน เรื่องเล่าเรื่องเดียวกันจึงมีการเปลี่ยนแปลงไปเสมอเช่นเดียวกับที่สตีธ ทอมป์สัน (Stith Thompson) กล่าวว่าเมื่อเรื่องราวถ่ายทอดกันต่อๆมาตามวาระที่แตกต่างกันมักจะมีการผันแปรรูปแบบและวัตถุประสงค์ในการนำเสนอ²³ นิทานเรื่องหนึ่ง ๆ จึงมีหลายสำนวน นอกจากนี้ เมื่อนิทานทั้งสองเรื่องได้รับความนิยมจากคนในสังคมอย่างสูง มักจะมีการนำเสนอในรูปแบบอื่น ๆ เช่น ทิลล์ ออยเลนชเปเกิลในรูปแบบของไอเฟรา และศรีธนญชัยในรูปแบบของละครโทรทัศน์ เป็นต้น ในบทนี้จะเป็นการศึกษาประวัติของนิทานทั้งสองเรื่อง ซึ่งเริ่มต้นจากการเป็นวรรณกรรมมุขปาฐะสู่การเป็นวรรณกรรมลายลักษณ์ และยังได้ปรากฏในรูปแบบอื่น ๆ อีกด้วย

2.1.1 ประวัติของเรื่องทิลล์ ออยเลนชเปเกิล

เชื่อกันว่าออยเลนชเปเกิลเป็นบุคคลที่รู้จักกันดี ในดินแดนเยอรมันและยุโรปว่าเป็นวีรบุรุษที่มีชื่อเสียง และโดดเด่นที่สุดคนหนึ่งในประวัติศาสตร์การเมือง "Eulenspiegel ist vermutlich einer grosseren Menge von Menschen in deutschen und welschen Land bekannt geworden als derjenige der beruehmtesten und ausgezeichnetesten Maenner und Heroen der politischen Geschichte."²⁴

นิทานเรื่องนี้ไม่อาจจะกำหนดได้อย่างแน่นอนว่าถือกำเนิดทางมุขปาฐะเมื่อใด เท่าที่ปรากฏพบแต่หลักฐานทางลายลักษณ์อักษร ต้นฉบับของทิลล์ที่เก่าแก่

²³ Stith Thompson, *The Folktale*, p. 10.

²⁴ Johann Martin Lappenberg: *Uelenspiegel*, p. 295f cited in Dieter Arendt, *Eulenspiegel: Ein Narrenspiegel der Gesellschaft*, p. 5.

ที่สุดตีพิมพ์ในปี ค.ศ.1510-1511²⁵ ของสำนักพิมพ์หรือโรงพิมพ์ที่เมืองชตราสบวร์ก ฉบับต่อ ๆ มาซึ่งพิมพ์โดยสำนักพิมพ์ดังกล่าว ได้แก่ ฉบับปี ค.ศ.1515²⁶ ค.ศ.1519 ค.ศ.1531 ค.ศ.1533-1538 ค.ศ.1539 ค.ศ.1543 และ ค.ศ.1551 นอกจากการตีพิมพ์ในเมืองชตราสบวร์กแล้ว ยังมีการตีพิมพ์ในเมืองอื่น ๆ เช่น ที่เอาท์บวร์ก (Augsburg) ฉบับปี ค.ศ.1540 ที่แอร์ฟวร์ต (Erfurt) ฉบับปี ค.ศ.1532 ค.ศ.1533 ค.ศ.1538 และ ค.ศ.1544 ที่เคิลน์ (Koeln) ฉบับปี ค.ศ.1533 และ ค.ศ.1533 ที่อิงโกลชตัดท์ (Ingolstadt) ฉบับปี ค.ศ.1544 ที่ฟรังค์ฟวร์ต ฉบับปี ค.ศ.1545 ค.ศ.1549 ค.ศ.1560 ค.ศ.1569 ค.ศ.1580 ค.ศ.1585 และ ค.ศ.1594 ที่ไฮร์เลเบน (Eisleben) ส่วนฉบับปี ค.ศ.1590 และ ค.ศ.1593 ไม่ระบุชื่อเมืองที่พิมพ์ ในศตวรรษที่ 16 น่าจะพิมพ์นิตานเรื่องนี้ประมาณ 30,000 เล่ม ซึ่งเป็นวรรณกรรมเพื่อความบันเทิงที่พิมพ์มากที่สุดเรื่องหนึ่งในยุคนั้น มีการประมาณกันว่าในศตวรรษที่ 16 ทิลล์ ฮอยเลนชะปีเกิลมีการตีพิมพ์อย่างน้อยที่สุด 35 ล้านวน ซึ่งจัดได้ว่าเป็นหนังสือขายดีแห่งศตวรรษ²⁷

²⁵ นิตานเรื่องนี้ฉบับปี ค.ศ.1510-1511 อยู่ในสภาพที่ไม่สมบูรณ์ จึงไม่สามารถเป็นต้นฉบับที่ใช้ในการตีพิมพ์เผยแพร่ได้และเพิ่งจะได้รับการค้นพบเมื่อปี ค.ศ.1971 (Siegfried H. Sichtermann, 1981: 9)

²⁶ นิตานเรื่องนี้ฉบับปี ค.ศ.1515 ยังคงอยู่ในสภาพที่สมบูรณ์และใช้เป็นต้นฉบับในการตีพิมพ์ในปัจจุบัน ฉบับที่ตีพิมพ์เมื่อครั้งนั้นยังคงมีหลงเหลืออยู่อีก 1 เล่ม ซึ่งเก็บรักษาที่บิชอปมิวเซียม ลอนดอน (Siegfried H. Sichtermann, 1981: 9)

²⁷ Werner Wunderlich, Till Eulenspiegel, p. 89.

นับตั้งแต่การตีพิมพ์เผยแพร่ในศตวรรษที่ 16 เรื่องทิลล์ ออยเลนชเปเกิล ได้รับการแปลเป็นภาษาต่างประเทศได้แก่ ภาษาดัตช์ อังกฤษ²⁸ ฝรั่งเศส²⁹ ละติน เดนมาร์ก โปแลนด์³⁰ เชค และยิว ในช่วงศตวรรษที่ 17-19 แปลเป็นภาษาต่างประเทศมากขึ้นได้แก่ ภาษาสวีเดน รัสเซีย ฮังการี นอร์เวย์ สลาฟ และในปัจจุบัน การแปลนิทานเรื่องนี้ขยายตัวมายังทวีปเอเชียด้วย เช่น จีน ญี่ปุ่น ไทย และภาษาถิ่นของอินเดียทั้ง 4 คือ เบงกาลี ฮินดี มัทราส และอูรดู นอกเหนือไปจากการแปลในประเทศกลุ่มยุโรป เช่น ฟินแลนด์ อิตาลี สเปน และกรีก

หลังจากที่มีการตีพิมพ์เรื่องทิลล์ ออยเลนชเปเกิลพบว่าเป็นที่ชื่นชอบในกลุ่มผู้อ่าน ไม่เฉพาะชาวเยอรมันเท่านั้นที่อ่านเรื่องนี้ยังมีชาวต่างประเทศ เช่น อังกฤษ ฝรั่งเศส โปแลนด์ เชค เป็นต้น ที่อ่านหนังสือเรื่องนี้อย่างสนุกสนานด้วยเช่นกัน อย่างไรก็ตาม ในระหว่างที่มาร์ติน ลูเธอร์ (Martin Luther) มีบทบาทอย่างมากในสังคมเยอรมันช่วงกลางศตวรรษที่ 17 ถึงช่วงต้นศตวรรษที่ 18 เรื่องทิลล์ ออยเลนชเปเกิลกลายเป็นหนังสือที่ไร้ค่าโดยที่นักศาสนวิทยา ปัญญาชน และกวีมีความเห็นว่า เรื่องนี้ส่งผลเสียต่อขนบธรรมเนียมและศีลธรรม โดยที่บุคคลเหล่านั้นชื่นชมผลงานที่เป็นกรีก-ละติน ในช่วงนี้จึงถือว่าเป็นยุคที่ปฏิเสธนิทานเรื่องนี้ซึ่งถูกถือว่าเป็นเพียงคำสอนที่ไร้ศรัทธาของคนด้อยการศึกษา³¹

²⁸ นิทานเรื่องนี้ฉบับที่เป็นภาษาอังกฤษบางครั้งใช้ชื่อว่า "Howleglas" (Werner Wunderlich, 1984: 45)

²⁹ นิทานเรื่องนี้ฉบับที่เป็นภาษาฝรั่งเศสบางครั้งใช้ชื่อว่า "Espiegle" (Werner Wunderlich, 1984: 45)

³⁰ นิทานเรื่องนี้ฉบับที่เป็นภาษาโปแลนด์บางครั้งใช้ชื่อว่า "Sownocyardlko" (Werner Wunderlich, 1984: 45)

³¹ Werner Wunderlich, Till Eulenspiegel, p. 92.

ทว่าเรื่องทิลล์ ออยเลนชเปเกิลได้รับความนิยมอีกครั้งในช่วงครึ่งหลังศตวรรษที่ 18 เนื่องจากในสมัยนั้นนักเขียนเยอรมันหันมาให้ความสนใจเรื่องที่เป็นพื้นฐานของชาติของตนซึ่งก็คือวรรณกรรมพื้นบ้าน จึงได้มีการเก็บรวบรวมและศึกษาวรรณกรรมพื้นบ้าน โดยเห็นว่าสิ่งนี้ คือ พื้นฐานของเยอรมัน การศึกษาทิลล์ ออยเลนชเปเกิลจึงเป็นผลพลอยได้จากกระแสชาตินิยมของชาวเยอรมันในช่วงนี้ด้วย นักเขียนและนักวรรณคดีศึกษาเรื่องทิลล์ ออยเลนชเปเกิลในอีกแง่มุมหนึ่ง เช่น ไอเคนดอร์ฟ (Eichendorff) คิดว่าทิลล์เป็นการปฏิบัติที่มีจิตวิญญาณ³² เช่นเดียวกับเกอเต้ (Goethe) เองก็ชื่นชมนิทานเรื่องนี้และกล่าวว่าเป็นความโชคดีที่ยังหลงเหลือมาให้พวกเราได้อ่าน³³ อาจจะสามารถกล่าวได้ว่ากระแสความคิดของยุคสมัยน่าจะเป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อความชื่นชม หรือการปฏิเสธเรื่องทิลล์ ออยเลนชเปเกิล โดยเฉพาะในศตวรรษที่ 20 ทิลล์ ออยเลนชเปเกิลได้รับความชื่นชมจากผู้อ่านส่วนใหญ่ ซึ่งมีทั้งที่เป็นนักเขียน นักวรรณคดี และบุคคลทั่วไป พร้อม ๆ กับที่มีการตีความและสร้างภาพลักษณ์ใหม่ๆ ให้กับตัวละครเอกต่าง ๆ นานา เช่น ในภาพยนตร์เรื่องทิลล์ ออยเลนชเปเกิล ของคริสตาและแกร์ฮาร์ด โวลฟ์ (Christa und Gerhard Wolf) ทิลล์เป็นทนายความของกลุ่มชาวนาและเป็นผู้นำการปฏิบัติ นอกเหนือจากการสวมบทบาทนักปฏิบัติแล้ว ทิลล์ยังเป็นผู้ให้ความกระจ่างในเรื่องออยเลนชเปเกิลของแบร์โทลท์ เบรคชท์ (Bertolt Brecht) ในเรื่องนี้ ทิลล์เป็นผู้สังเกตการณ์ที่มีสายตายาวไกล เขารู้ทันความเคลือบไหวทางการเมืองพร้อมกับกระตุ้นกระบวนการปฏิบัติและตักเตือนการใช้อำนาจในทางที่ผิด เป็นต้น

³² Dieter Arendt, *Eulenspiegel: Ein Narrenspiegel der Gesellschaft*, p. 28.

³³ Werner Wunderlich, *Till Eulenspiegel*, p. 93.

เรื่องทิลล์ ออยเลนชเปเกิลยังได้ปรากฏในรูปของวรรณกรรมสำหรับเด็ก และเยาวชนโดยสร้างทิลล์ให้เป็นตัวตลกที่ไม่มีพิษไม่มีภัยและเป็นตัวตลกที่แสนฉลาด เช่น งานเขียนของเอริค เคสต์เนอร์ (Erich Kästner) เป็นต้น นอกจากการนำเสนอในรูปแบบของวรรณกรรมลายลักษณ์แล้ว นิทานเรื่องนี้ยังอยู่ในรูปแบบอื่นๆ อีก เช่น ภาพวาด กราฟฟิค ภาพแกะสลัก ดนตรี โอเปร่า บัลเลต์ ละครเวที ภาพยนตร์ ละครโทรทัศน์ หุ่นกระบอก ละครวิทยุ และอื่นๆ ยิ่งไปกว่านั้น ยังมีการนำชื่อของนิทานเรื่องนี้เป็นชื่อสถานรับเลี้ยงเด็ก วารสาร สำนักพิมพ์ เป็นต้น และตัวละครเขายังได้รับการนำเสนอในรูปแบบของดวงตราไปรษณียากรและพวงกุญแจ เป็นต้น

มีการศึกษาเกี่ยวกับผู้เรียบเรียงเรื่องทิลล์ ออยเลนชเปเกิล นับตั้งแต่ปลายศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา มีบุคคลอีกกลุ่มหนึ่งได้แก่ แวร์เนอร์ วุนเดอลิช (Werner Wunderlich) แกร์ฮาร์ด ชไตเนอร์ (Gerhard Steiner) เพเตอร์ โฮเนกเกอร์ (Peter Honegger) และ ดีเทอร์ อะเรนต์ (Dieter Arendt) ได้แสดงความเห็นว่าทิลล์เป็นตัวละครที่มีชีวิตและเลือดเนื้อจนกระทั่งดูเหมือนว่ามีตัวตนจริง หลังจากที่โฮเนกเกอร์พบนิทานเรื่องนี้ฉบับปี ค.ศ. 1510-151 ซึ่งได้ปรากฏหลักฐานยืนยันว่าผู้เรียบเรียงนิทานเรื่องนี้คือ แฮร์มันน์ โบเท³⁴ (Hermann Bote) โดยสังเกตจากอักษรตัวแรกของประโยคนำในแต่ละเรื่องจากเหตุการณ์ตอนที่ 91-96 ได้คำว่า "ERMAN B" โดยที่ไม่มีตัว H

³⁴ ข้อมูลที่เป็นชีวประวัติของโบเทไม่ได้บันทึกไว้อย่างละเอียด เท่าที่สามารถรวบรวมได้กล่าวว่าโบเทน่าจะมีชีวิตอยู่ในช่วงปี ค.ศ. 1467-1520 กำเนิดที่เมืองเบราน์ชไวค์ เป็นบุตรชายของช่างตีเหล็กที่ชื่อ อานท์ โบเท (Amt Bote) แต่โบเทไม่ได้ยึดอาชีพช่างตีเหล็กเช่นเดียวกับบิดา เขาเป็นเจ้าของที่สรรพากร จากสายงานทำให้เป็นศัตรูกับสมาคมกิลด์และสมาคมอาชีพช่างไม้โดยปริยาย เขาเป็นที่เกลียดชังจากกลุ่มพ่อค้าและช่างฝีมือ และโบเทมักจะสร้างงานประพันธ์ที่เสียดสีผู้นำกิลด์อยู่เนือง ๆ นอกจากเคยเป็นเจ้าหน้าที่สรรพากรแล้ว เขายังเคยเป็นผู้

“Elend und sehr krank...”³⁵

“Reue und Leid wegen...”³⁶

“Merkt euch, geistliche und...”³⁷

“Als Eulenspiegel immer...”³⁸

“Nachdem Eulenspiegel seinen...”³⁹

“Bei Eulenspiegels Begräbnis...”⁴⁰

ความคิดดังกล่าวสอดคล้องกับความคิดเห็นก่อนหน้านี้ของคริสตอฟ วัลเธอร์ (Christoph Walther) และ เอ อา โรโลฟ (E.A.Roloff) ซึ่งแสดงความเห็นว่าแฮร์มันน์ โบเท เป็นผู้เรียบเรียงทิลด์ ออยเลินชเปเกิล⁴¹ เป็นคนแรก นอกจากนี้ยังมีการตรวจสอบลักษณะ

พิพากษา ผู้ดูแลภัตตาคาร และ โรงงานเผาอิฐประจำเมือง (Werner Wunderlich, 1984: 19-22)

³⁵ Hermann Bote, *Till Eulenspiegel 2nd*, ed., Siegfried H. Sichtermann (Frankfurt/M: Insel, 1981), p. 236.

³⁶ Ibid. , p. 238.

³⁷ Ibid. , p. 240.

³⁸ Ibid. , p. 242.

³⁹ Ibid. , p. 244.

⁴⁰ Ibid. , p. 245.

⁴¹ Dieter Arendt, *Eulenspiegel: Ein Narrenspiegel der Gesellschaft*, pp. 60-61.

ร่วมกันที่ปรากฏในผลงานการประพันธ์ของโบเทอ ไม่ว่าจะเป็นการใช้ภาษา การใช้ความเปรียบ แนวคิด และการเปรียบเทียบลายมือกับลายเซ็น ซึ่งผลการตรวจสอบสามารถยืนยันได้ว่าโบเทอเป็นผู้เรียบเรียงนิทานเรื่องนี้⁴² ด้วยเหตุนี้ เมื่อเอ่ยถึงนิทานเรื่องทิลล์ ออยเลนชเวปีเกิล จึงมักจะอ้างถึงสำนวนของแฮร์มันน์ โบเทอ แม้ว่าในปัจจุบันมีนิทานเรื่องนี้หลายสำนวนแต่ในแวดวงวิชาการมักจะให้ความสำคัญกับสำนวนของโบเทอ

มีบุคคลบางกลุ่มเชื่อว่าทิลล์ ออยเลนชเวปีเกิลเป็นบุคคลที่มีตัวตนจริงในประวัติศาสตร์ ประเด็นดังกล่าวยังคงถกเถียงกันอยู่ กลุ่มที่อ้างว่าทิลล์มีตัวตนจริง ได้พยายามอ้างหลักฐานต่าง ๆ เช่น ศิลาจารึกหลุมฝังศพที่เมืองเมิลัน จากการตรวจสอบพบว่าศิลาจารึกหลักนี้น่าจะสร้างขึ้นหลังปี ค.ศ.1532 เนื่องจากบนศิลาจารึกมีตัวอักษรภาษาเยอรมันปะปนอยู่กับตัวอักษรภาษาละติน อันที่จริงแล้ว ศิลาจารึกหลุมฝังศพในช่วงศตวรรษที่ 14 ซึ่งเป็นช่วงเวลาในตัวละครเอกมีชีวิตจะใช้ตัวอักษรภาษาละติน นอกจากนี้ มีการรวบรวมชื่อสกุลจากเอกสารทะเบียนราษฎรซึ่งปรากฏนามสกุลนี้ในทะเบียนราษฎรของเมืองเบราน์ชเวไวก์ในศตวรรษที่ 14 กับของเมืองโซเอส (Soest) ในศตวรรษที่ 15 แต่ไม่มีบุคคลใดตรงกับตัวละครเอก ในจดหมายโต้ตอบระหว่างนักประวัติศาสตร์ที่ชื่อ ดีทริช ฟอน นีม (Dietrich von Niem) กับโยฮันเนส ชตาลแบร์ก (Johannes Stalberg) เมื่อปี ค.ศ.1411 ได้อ้างถึงตัวตลกที่ชื่อออยเลนชเวปีเกิล⁴³ ซึ่งจดหมายฉบับนี้มักจะใช้เป็นหลักฐานยืนยันการเป็นบุคคลที่มีตัวตนจริงในประวัติศาสตร์ ยังมีจดหมายเหตุเมืองเบราน์ชเวไวก์ซึ่งเขียนโดย แฮร์มันน์ โบเทอที่เป็นผู้เรียบเรียงนิทานเรื่องนี้ได้ระบุว่าปี ค.ศ.1350 เป็นปีที่ทิลล์เสียชีวิตด้วยโรค

⁴² Peter Honegger, *Ulenspiegel: Ein Beitrag zur Druckgeschichte und zur Verfasserfrage*, pp. 84-94.

⁴³ Dieter Arandt, *Eulenspiegel: Ein Narrenspiegel der Gesellschaft*, p. 51.

ใช้ดำเนินหรือภาพโรคแต่มิได้ระบุปีเกิดของทิลล์ จากข้อความนี้ ถ้าโบเทอไม่เล่นตลกเสียเอง จดหมายเหตุเล่มนี้เป็นหลักฐานชิ้นสำคัญที่ยืนยันว่าทิลล์มีตัวตนจริง

ผู้เรียบเรียงได้นำเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริงและบุคคลที่มีตัวตนจริงในประวัติศาสตร์มาเสริมแต่งไว้ด้วย⁴⁴ โดยปรับเปลี่ยนเนื้อหาให้เป็นไปตามที่ตนต้องการ เช่น ในเหตุการณ์ที่ทิลล์หลอกหลวงพ่อค้าด้วยการปลอมแมวเป็นกระต่าย กลโกงเช่นนี้เคยเกิดขึ้นจริงเมื่อปี ค.ศ.1446 โดยแอนสท์ บอค (Ernst Bock) ซึ่งเป็นคนรับใช้ของสภาเมืองเบราน์ชเววิก⁴⁵ เป็นผู้กระทำ ผู้ที่ทำพิธีถือนิคมให้ทิลล์คือเจ้าอาวาสแห่งซังต์เอจิดียน (Abt von Sankt aegidien) ที่ชื่ออาร์นอล์ฟ พัพเพินไมเยอร์ (Arnolf Pfaffenmeier) ซึ่งมีบันทึกระบุว่าบุคคลผู้นี้มีตัวตนจริงและเสียชีวิตปี ค.ศ.1510⁴⁶ เป็นต้น และยังมีอ้างอิงถึงสถานที่ซึ่งมีจริง เช่น มหาวิทยาลัยปราก⁴⁷ และมหาวิทยาลัยแอร์ฟวร์ท⁴⁸ ซึ่งทิลล์ได้ทำให้กลุ่มคณาจารย์ของทั้งสองมหาวิทยาลัยพ่ายแพ้ตน ผู้เรียบเรียงได้นำเหตุการณ์และบุคคลต่างยุคสมัยมาเรียงร้อยอยู่ในนิทานเรื่องนี้

นอกจากการยืมข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์แล้ว ผู้เรียบเรียงยังได้ยืมเนื้อหาจากวรรณกรรมอื่นๆ นิทานมุขตลกในช่วงปลายยุคกลางมักจะยืมเนื้อหาจากที่อื่น ๆ โดยถือว่าเป็นเรื่องธรรมดาสามัญ⁴⁹ มิใช่เป็นการละเมิดลิขสิทธิ์หรือลอกเลียน

⁴⁴ Wemer Wunderlich, Till Eulenspiegel, p. 93.

⁴⁵ Ibid. , p. 38.

⁴⁶ Ibid. , p. 38.

⁴⁷ มหาวิทยาลัยปราก (Universitaet zu Prag) เป็นมหาวิทยาลัยแห่งแรกในอาณาจักรเยอรมันซึ่งก่อตั้งโดยพระเจ้าคาร์ลที่ 4 ในปี ค.ศ.1348 (Wemer Conz and Volker Hentschel, eds., 1991: 86)

⁴⁸ มหาวิทยาลัยแอร์ฟวร์ท (Universitaet zu Erfurt) ก่อตั้งในปี ค.ศ.1393 ที่เมืองแอร์ฟวร์ท (Wemer Wunderlich, 1984: 38)

⁴⁹ Wemer Wunderlich, Till Eulenspiegel, p. 25.

ความคิดของผู้อื่น การกระทำของตัวละครเอกคล้ายคลึงกับเหตุการณ์ในงานเขียน เรื่อง Repeues Franches (ค.ศ. 1495) ของฝรั่งเศส เรื่อง Mensa Philosophica (ค.ศ.1470) ของละติน เรื่อง Decameron, Trecento Novelle และ Liber Facetiarum (ค.ศ.1471) ของอิตาลี และยังมีเรื่องอื่นๆของเยอรมัน เช่น เรื่องเกี่ยวกับพระอะมิส (Pfafe Amis อาจจะเป็นปีค.ศ.1230 หรือ ค.ศ.1240) ของ ชะตริกเกอร์ (Stricker) เรื่องเกี่ยวกับพระแห่งคาเลนแบร์ก (Des pfaffen geschicht und histori vom Kalenberg ค.ศ.1473) ของฟิลิปป์แห่งฟรังค์ฟวร์ต (Philipp Frankfurter)⁵⁰

ชื่อสกุลของตัวละครเอกมีการสะกดกันหลายรูปแบบ ชื่อต้นได้แก่ Till, Dyl, Dyll, Thiel, Thyl และ Tile และนามสกุลได้แก่ Eulenspiegel, Ulenspiegel, Ulenspiegel, Menspiegel และ Vinspiegel ชื่อสกุลของตัวละครเอกที่ใช้กัน โดยทั่วไปคือ Till Eulenspiegel ชื่อต้นมาจากชื่อของพ่อขุนหัวของตัวละครเอก ทิลล์ ฟอน อีทเซน (Till von Uetzen) ซึ่งเป็นผู้นำหมู่บ้าน อัมเพลเบน (Ampleben) ส่วนนามสกุลซึ่งสะกดว่า Eulenspiegel ปรากฏเป็นครั้งแรก โดยสำนักพิมพ์แห่งเมือง ฟรังค์ฟวร์ต (Frankfurt) ของเวย์กันด์ ฮัน (Weygand Han) ที่ได้ปรับเปลี่ยนคำนี้เป็นภาษา เยอรมันกลางในช่วงระหว่างปี ค.ศ.1557-1563 เดิมคำนี้สะกดว่า Ulenspiegel ซึ่ง ปรากฏในทะเบียนราษฎรของเมืองแบราน์ชะไวท์ในศตวรรษที่ 14 มีการตีความ นามสกุลต่าง ๆ นานาทั้งในเชิงบวกและเชิงลบ ในเชิงบวกมักจะตีความว่าเป็น "กระจกแห่งความรู้หรือปัญญา"⁵¹ (คำว่า "Eulen" แปลว่า นกฮูก ซึ่งมักจะตีความว่า นกฮูกเป็นสัญลักษณ์แห่งความรู้ หรือปัญญา ส่วน "Spiegel" แปลว่า กระจก)

⁵⁰ Ibid. , p. 41.

⁵¹ Dieter Arandt, Eulenspiegel: Ein Narrenspiegel der Gesellschaft, p. 51.

ความหมายนี้มักได้รับการยอมรับจากคนส่วนมาก ผู้อ่านส่วนใหญ่มักจะเห็นสัญลักษณ์นกยูงและกระจกอยู่คู่กับตัวละครเอก

การตีความหมายนามสกุลของตัวละครเอก ว่าเป็นกระจกแห่งปัญญา อาจจะสืบเนื่องมาจากในบางเหตุการณ์ตัวละครเอกได้แฝงแง่คิดในมุขตลกของตน เช่น มีอยู่ครั้งหนึ่ง ทิลล์อ้างว่าตนเป็นช่างทำแว่นตา⁵² ที่กำลังว่างงานเพราะคนในสังคมไม่ศึกษาหาความรู้ ในแต่ละเดือนแทบจะไม่เปิดหนังสือมากกว่าหนึ่งครั้ง ทุกวันนี้คนให้ความสำคัญกับอำนาจและความมั่งคั่ง ในเหตุการณ์ตอนนี้แสดงถึงความฉลาดของตัวละครเอก ในการที่นำอาชีพช่างทำแว่นตาเป็นความเปรียบเชิงอุปลักษณ์ถึงสันติภาพและการค้นคว้าหาความรู้ เดิมคนในสังคมใช้เวลาส่วนใหญ่กับการอ่านหนังสือ ทำให้สุขภาพทางสายตาด้อยลง พวกเขาจึงต้องพึ่งพาช่างทำแว่นตาเพื่อสามารถอ่านหนังสือต่อไปได้อีก เมื่อคนในสังคมต้องการแว่นตาอาชีพนี้จึงก้าวหน้า ทว่า ต่อมาคนในสังคมทำสงครามเพื่อแย่งชิงความเป็นใหญ่และแสวงหาทรัพย์สินเงินทอง พวกเขาแทบจะไม่ได้อ่านหนังสือจึงแทบจะไม่มีปัญหาทางสายตา ส่งผลถึงช่างทำแว่นตาซึ่งไม่เป็นที่ต้องการ ด้วยเหตุนี้ อาชีพช่างทำแว่นตาจึงซบเซาลงจากเหตุการณ์นี้ผู้อ่านน่าจะเห็นด้วยกับการตีความว่าเป็น "กระจกแห่งปัญญา" ซึ่งได้สะท้อนแง่คิดให้แก่ผู้อ่าน

การตีความในแง่มุมอีกด้านหนึ่งมักจะตีความว่า "กระจกแห่งความโง่" เนื่องจากในบางเหตุการณ์ ตัวละครเอกแปลคำสั่งของนายจ้างตามตัวอักษรซึ่งได้ความหมายที่แตกต่างจากสิ่งที่นายจ้างต้องการสื่อ เช่น "...setze den Braten morgens bald auf und lass ihn kuehl damit er nicht anbrennt."⁵³ นายจ้างต้องการให้ทิลล์ย่างเนื้อด้วยไฟอ่อนๆ แต่ทิลล์แปลความหมายวลีนี้ตามตัวอักษรว่า

⁵² Hermann Bote, Till Eulenspiegel, pp. 72-74.

⁵³ Ibid. , p. 47.

“ปล่อยไว้ให้เย็น” โดยทิลส์นำเนื้อไปวางระหว่างเบียร์ 2 ถังเพื่อเนื้อจะได้เย็นและไม่ไหม้ การกระทำที่ผิดแผกไปจากความเข้าใจของคนส่วนใหญ่อาจจะถูกมองว่าเป็นพฤติกรรมของคนโง่

การค้นหาความหมายของนามสกุลของตัวละครเอก ยังคงโต้แย้งกันด้วยสองประเด็นดังกล่าวข้างต้น อาจจะเป็นความซาบซึ้งลึกลับของผู้แต่งในการนำเสนอชื่อสกุลของตัวละครเอกที่สามารถตีความได้เช่นนั้น ซึ่งน่าจะเรียกได้ว่าเป็นการสร้างสีสันให้กับนิทานเรื่องนี้⁵⁴

2.1.2 ประวัติของเรื่องศรีธนญชัย

ในศรีทระนไชยสำนวนกาพย์นั้น ผู้เรียบเรียงที่ไม่ปรากฏนามเพียงแต่กล่าว ว่า “ตามเรื่องราวใน ท่านเล่าสืบมา หญิงชายผู้ใด อ่านเล่าเจเนใจ...ข้าพึ่งคิดแต่ง สิบกลางแคลง อักษรหนักเบา ช่วยแก้แต่งเขา”⁵⁵ และในเสภาเรื่องศรีธนญไชยเชียงใหม่ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่า น่าจะผลิตโดยข้าราชการสังกัดกรมอาลักษณ์ในรัชกาลที่ 4 ซึ่งดูจากทำนองเสภาในเรื่องนี้กับเสภาอื่น ๆ ในรัชกาลเดียวกัน ประกอบกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้เขียนจิตรกรรมฝาผนังเรื่องศรีธนญชัยในวิหารวัดป่ามุนาราม อาจจะสรุปได้ว่านิทานเรื่องนี้เริ่มต้นจากการเป็นวรรณกรรมมุขปาฐะซึ่งเป็นที่ชื่นชอบในหมู่ชาวบ้านมาก่อน ต่อมาในราชสำนักได้นำเนื้อหาของนิทานเรื่องนี้มาเรียบเรียงโดยมิได้ระบุชื่อ ผู้เรียบเรียงเนื่องจากผู้เรียบเรียงอาจไม่ใช่กวีในราชสำนักที่มีชื่อเสียงโด่งดัง หรืออาจเป็นข้าราชการ

⁵⁴ Werner Wunderlich, Tiff Eulenspiegel, pp. 56-57.

⁵⁶ กรมศิลปากร, ศรีทระนไชยสำนวนกาพย์และลิลิตตำราพันตรี, พิมพ์ครั้งที่ 3 (พระนคร: ศรีเมือง, 2519), หน้า 1.

ในกรมอาลักษณ์จึงไม่มีการบันทึกชื่อผู้แต่ง และเมื่อเกิดการพิมพ์ในประเทศไทย⁵⁶ นิทานเรื่องนี้จึงได้รับการตีพิมพ์และเผยแพร่แก่ผู้อ่านในวงกว้างขึ้น

ศักระชนกไชยสำนวนกาพย์ที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้เป็นการตีพิมพ์ครั้งที่สามเนื่องในงาน ฉาปนกิจศพนายชิต ศุภสิทธิ์ เมื่อปี พ.ศ.2511 สำหรับสำนวนนี้ทาง หอสมุดแห่งชาติได้รับจากพระปฏิเวทธิวิชชุ์ (สาย เลขยานนท์) ซึ่งเป็นผู้สนใจ ศึกษาเรื่องความรู้ต่างๆทางวรรณคดีและประวัติศาสตร์ ได้ยืนยันว่าฉบับนี้เป็นฉบับ ของโรงพิมพ์หมอสุมิต และทางหอสมุดแห่งชาติได้นำออกตีพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงาน พระราชทานเพลิงศพเจ้าพระยาศรีพิพัฒน์รัตนราชโกษาธิบดี (ม.ร.ว. มูล ดารากร) เมื่อปี พ.ศ.2501 ซึ่งเป็นการตีพิมพ์ครั้งที่สองของสำนวนนี้ นอกจากนี้ กรมศิลปากร ได้ตรวจสอบและแก้ไขตลอดจนแต่งเติมสำนวนนี้โดยได้อ้างอิงบรรณถึงส่วนที่แก้ไข ไว้ด้วยเนื่องจากต้นฉบับเดิมขาดตกบกพร่อง ผิดสัมผัส ขาดวรรคตอน และไม่ครบ ระเบียบคำประพันธ์ ยิ่งไปกว่านั้นบางตอนขาดตกบกพร่องด้วยเหตุจากความเก่าแก่

เสภาเรื่องศรีธนญไชยเขียนนี้ยังฉบับที่พบในปัจจุบันนั้นพิมพ์ในงานพระราชทาน เพลิงศพมหาอำมาตย์ตรีพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าวิวัฒนาเมื่อปี พ.ศ.2463 ซึ่งกรมพระยา ดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่านิทานศรีธนญชัยสำนวนนี้น่าจะแต่งขึ้นในสมัย

⁵⁶ นางแอน จัดสัน (Ann Judson) และช่างพิมพ์เฮาท์ (Hough) ร่วมกันสร้างแท่นพิมพ์ และตัวพิมพ์ไทยเมื่อปี พ.ศ.2359 ที่พม่า จากนั้นนักสอนศาสนาที่ชื่อโรเบิร์ต เบอร์น (Robert Burn) และทอมสัน (Thomson) ได้ซื้อแท่นพิมพ์นี้ไปตั้งที่สิงคโปร์และรับพิมพ์หนังสือไทย ต่อมา แคน บีช บรัดเล (Dan Beech Bradley) ได้รับแท่นพิมพ์นี้มาใช้ที่กรุงเทพฯ เมื่อปี พ.ศ.2378 ส่วน โรงพิมพ์ของไทย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งขึ้นเรียกว่า “โรงพิมพ์ หลวง” ซึ่งมักจะพิมพ์แต่หนังสือของราชการ การพิมพ์หนังสืออ่านเล่นของไทยเริ่มในรัชกาลที่ 4 โดยโรงพิมพ์หมอบรัดเลพิมพ์หนังสือร้อยแก้ว ส่วนโรงพิมพ์หมอสุมิต (Samuel John Smith) พิมพ์ ร้อยกรอง ต่อมาจึงเกิดโรงพิมพ์เอกชนอื่น ๆ ทั้งที่เป็นของคนไทย จีน และยุโรป (ชจร สุชพานิช, 2508: 18 อ้างถึงใน สุพรรณณี วราทร, 2516: 62)

รัชกาลที่ 4 เนื่องจากเป็นสำนวนฝีมืออักษรณ์ครั้งรัชกาลที่ 4 และในครั้งนั้น รัชกาลที่ 4 ทรงโปรดให้เขียนเรื่องศรีธนญชัยในวิหารวัดประทุมวนารามวิหาร กรุงเทพฯ “นิทานเรื่องศรีธนญชัยนี้เป็นเรื่องโบราณ...เสภาที่พิมพ์ในสมุดเล่มนี้ผู้ใดเป็นผู้แต่งหาทราบไม่ ข้าพเจ้าเข้าใจว่าเห็นจะเปนหนังสือแต่งในรัชกาลที่ ๔ ด้วยเปนสำนวนใหม่...ฝีมืออักษรณ์ครั้งรัชกาลที่ ๔ เขียนพิเพราะห์ประกอบด้วยเหตุอีกอย่าง ๑ ด้วยปรากฏว่าโปรดให้เขียนเรื่องศรีธนญชัยที่ในพระวิหารวัดประทุมวัน เมื่อในรัชกาลที่ ๔...ทำนองที่แต่งเสภาเรื่อง พงศาวดารในรัชกาลเดียวกัน” (หน้า ก-ข ในเสภาเรื่องนี้)

ชื่อศรีธนญชัยมีรูปสะกดหลากหลายแบบ เช่น ศรีธนญชัย ศรีธนญไชย ศรีทะนไนไชย สิทะนไนไชย เชียงเมี่ยง เชียงเหมี่ยง ในภาคกลางและภาคใต้มักจะใช้ “ศรีธนญชัย” ในขณะที่ ภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือมักจะใช้ “เชียงเมี่ยง หรือเชียงเหมี่ยง” เมื่อเห็นคำว่า “ศรีธนญชัย” เกือบทุกคนคิดถึงคนเจ้าปัญญาแบบ ฉลาดแกมโกง ความหมายของชื่อนี้ น่าจะมาจากพฤติกรรมและลักษณะนิสัยของตัวละครเอก

ในเสภาศรีธนญไชยเชียงเมี่ยง ตัวละครเอกได้รับชื่อ “ศรีธนญไชย” หลังจากที่ตัวละครเอกอุปสมบทเป็นภิกษุเพื่อเป็นตัวแทนแข่งขันตอบปัญหาธรรมกับพระจากเมืองธานี โดยพระเจ้าแผ่นดินเป็นผู้พระราชทานนามนี้ “ก็โปรดให้บรรพชาไม่ช้านาน...ประทานชื่อว่าพระศรีธนญชัย”⁵⁷ ส่วนชื่อ “เชียงเมี่ยง” นั้น ตัวละครเอกได้รับชื่อนี้ก่อนที่จะได้รับพระราชทานนามศรีธนญไชย เดิมไม่ได้กล่าวถึงชื่อของตัวละครเอก ต่อมาเขาชนะพนันลาวส่งส่วยและได้รับเมืองเป็นรางวัล ชาวบ้านจึงขนาน

⁵⁶ ในงานเขียนฉบับนี้หากพบชื่อศรีธนญไชยแสดงว่ากำลังกล่าวถึงเสภาเรื่องศรีธนญไชยเชียงเมี่ยง

⁵⁷ ในงานเขียนฉบับนี้หากพบชื่อศรีทะนไนไชยแสดงว่ากำลังกล่าวถึงศรีทะนไนไชยสำนวนกาพย์

⁵⁷ หอพระสมุดวชิรญาณ, เสภาเรื่องศรีธนญไชยเชียงเมี่ยง (พระนคร: โสภณพิพิธธรรมากร, 2463), หน้า 42.

นามว่า เชียงเมียง “คนทั้งหลายเรียกนามว่า เชียงเมียง ได้ชื่อเสียงตามเหตุพินันนั้น เพราะชนะเรื่องเชียงเมียงซึ่งเคียงกัน”⁵⁸ สำหรับในศรีทระนไชยสำนวนกาพย์ ญาติพี่น้องตั้งชื่อ ศรีทระนไชย ให้แก่ตัวละครเอก “หม่อมญาติวงศ์...จึงให้นามกร หลานรัก บังอร ชื่อ ศรีทระนไชย”⁵⁹

เรื่องศรีธนญชัยปรากฏในวงวรรณกรรมในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีทั้งรูปแบบที่เป็นร้อยแก้วและร้อยกรอง มีหลายสำนวน พบสำนวนจากภาคกลางมากที่สุด ส่วนสำนวนจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคเหนือ และภาคใต้ มีเพียงภาคละ 1-2 สำนวน เท่าที่รวบรวมได้ในปัจจุบันมีประมาณ 24 สำนวน⁶⁰ โดยแต่ละสำนวนอาจจะเรียบเรียงเหตุการณ์มุขตลกและมีรายละเอียดปลีกย่อยแตกต่างกันบ้าง แต่เรื่องราวส่วนใหญ่ ยังคงให้ความสำคัญกับความฉลาดแกมโกงของตัวละครเอก นอกจากนี้ได้รับการนำเสนอในรูปแบบของบทร้อยกรองและร้อยแก้วแล้ว นิทานเรื่องนี้ยังปรากฏในรูปแบบของภาพยนตร์ ละครโทรทัศน์ ละครนอก หุ่นกระบอกและดนตรี เรื่องศรีธนญชัยยังได้แปลเป็นภาษาต่างประเทศ 2 ภาษา ครั้งแรกเป็นภาษาอังกฤษ⁶¹ ต่อมาเป็นภาษาเยอรมัน⁶²

ปฏิกิริยาของผู้อ่านชาวไทยส่วนใหญ่ที่มีต่อเรื่องศรีธนญชัย ยังคงเป็นเช่นเดิม แม้ว่าสังคมจะเปลี่ยนแปลง ตัวละครเอกยังคงได้รับความชื่นชมและมีภาพลักษณ์ของความเป็นคนเจ้าปัญญาแบบฉลาดแกมโกง มีคารมคมคายและมีอารมณ์ขัน

⁵⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 13.

⁵⁹ กรมศิลปากร, *ศรีทระนไชยสำนวนกาพย์และฉันทลักษณ์*, หน้า 4-5.

⁶⁰ กัญญรัตน์ เวชศาสตร์, “การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องศรีธนญชัยฉบับต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้”, หน้า 11-18.

⁶¹ ม.ล. มณีรัตน์ บุณนาค, *ศรีธนญไชย* (กรุงเทพมหานคร: คุรุสภา, 2509), หน้าคำนำ.

⁶² Manfred Kummer, “Sithanonchai-Ein Thailaendisches Volksbuch”, pp. 88-104.

2.1.3 จากมุขปาฐะสู่ลายลักษณ์และรูปแบบอื่นๆ

ทั้งทิลล์ ออยเลนชะปีเกลกับศรีธัญชัยเป็นเพียงตัวละครเอกที่สร้างขึ้นในนิทานมุขตลก เพื่อสร้างความบันเทิงแก่ผู้ฟังและผู้อ่าน แต่เดิคงจะเล่าสู่กันฟัง ต่อมาจึงได้เรียบเรียงเป็นลายลักษณ์อักษร เรื่องทิลล์ ออยเลนชะปีเกลตีพิมพ์ตั้งแต่ศตวรรษที่ 16 ส่วนเรื่องศรีธัญชัยตีพิมพ์ในช่วงต้นศตวรรษที่ 20 ผลงานการตีพิมพ์เรื่องทิลล์ ออยเลนชะปีเกลมีมากกว่าเรื่องศรีธัญชัย และการแปลเป็นภาษาต่างประเทศของเรื่องทิลล์ออยเลนชะปีเกลมีหลายภาษากว่าเรื่องศรีธัญชัย นิทานทั้งสองเรื่องนอกจากได้รับการนำเสนอในรูปแบบของวรรณกรรมลายลักษณ์แล้วยังได้รับการนำเสนอในรูปแบบอื่นๆ เช่น ภาพยนตร์ ละคร ดนตรี หุ่นกระบอก เป็นต้น โดยเฉพาะเรื่องทิลล์ ออยเลนชะปีเกล ได้รับการนำเสนอหลากหลายกว่าเรื่องศรีธัญชัย

ในความคิดของชาวเยอรมันบางคน ทิลล์อาจจะเป็นเสมือนบุคคลที่มีตัวตนจริงในประวัติศาสตร์ ในขณะที่คนไทยส่วนใหญ่ตระหนักดีว่าศรีธัญชัยเป็นเพียงตัวละครสมมติ ซึ่งมีการเล่าเรื่องเกี่ยวกับชายผู้นี้มานานแล้ว เมื่อเอ่ยถึงศรีธัญชัยเกือบทุกคนจะคิดถึงคนเจ้าปัญญาแบบฉลาดแกมโกง โดยไม่ปรากฏการค้นหาความหมายของชื่อนี้ ส่วนเรื่องทิลล์ ออยเลนชะปีเกลมักจะมีการค้นหาและการตีความหมายของชื่อสกุล นอกจากนี้มีการตรวจสอบและยืนยันว่าแฮร์มันน์ โบเทอเป็นผู้เรียบเรียงและตีพิมพ์เรื่องนี้ครั้งแรกในปี ค.ศ. 1510-1511 ทว่า ในศรีธัญชัยไม่พบหลักฐานเกี่ยวกับชื่อผู้เรียบเรียงและที่มาของทั้งสองสำนวนที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ชัดเจน

ศรีธัญชัยมีภาพลักษณ์ของตัวละครเอกเจ้าปัญญาแบบฉลาดแกมโกง ตลอดไม่ว่าเวลาจะผ่านไปนานเท่าใด หรือสังคมจะเปลี่ยนแปลงเพียงใด ทว่าทิลล์

ออยเลนชะปีเกลมีภาพลักษณ์ที่หลากหลาย เขาดูเหมือนเป็นจอมวายร้ายซึ่งมีพฤติกรรมที่ผิดแผกไปจากกรอบของสังคมในศตวรรษที่สิบหก โดยที่ผู้อ่านตอบรับต่อนิทานเรื่องนี้อย่างมาก อาจจะเนื่องจากการกระทำของตัวละครเอกได้ฝ่าฝืนกฎระเบียบแทนผู้คนร่วมสังคมซึ่งอาจจะต้องการฝ่าฝืนกฎระเบียบด้วยเช่นกัน ต่อมานักเขียนได้สร้างมุมมองใหม่ให้แก่ตัวละครเอก โดยเฉพาะในศตวรรษที่ยี่สิบ ทิลล์ ออยเลนชะปีเกลได้รับการนำเสนอว่าเป็นนักปฏิวัติ เป็นผู้รู้แจ้ง หรือเป็นตัวตลกที่ฉลาด เป็นต้น

ข้อมูลเกี่ยวกับประวัติของเรื่องทิลล์ ออยเลนชะปีเกลมีมากกว่าเรื่องศรีธนญชัย อาจจะเนื่องจากหลักฐานการตีพิมพ์เกี่ยวกับหนังสือนิทานเรื่องนี้มีมากกว่า นอกจากนี้การแข่งขันของนักวิชาการและนักวรรณคดีชาวเยอรมันในการศึกษาประวัติของเรื่องทิลล์ ออยเลนชะปีเกลมีมากกว่าเรื่องศรีธนญชัย

ด้วยเหตุที่นิทานทั้งสองเรื่องมาจากสังคมสองแห่งที่แตกต่างกัน จึงควรจะกล่าวถึงบริบททางสังคมและวัฒนธรรมของนิทานทั้งสองเรื่องไว้ด้วย

2.2 บริบททางสังคมและวัฒนธรรมในทิลล์ ออยเลนชะปีเกลกับศรีธนญชัย

ด้วยเหตุที่นิทานทั้งสองเรื่องเป็นนิทานประเภทเดียวกันย่อมต้องมีโครงเรื่องกลวิธีการสร้างมุขตลก ลักษณะของตัวละครเอกและคู่กรณีคล้ายกัน อันที่จริงแล้วทิลล์ ออยเลนชะปีเกลและศรีธนญชัยมิได้เหมือนกันทุกประการ ทั้งสองเรื่องมาจากสังคมและวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน และจากจุดนี้เองที่น่าจะส่งผลให้มีประเด็นที่แตกต่างกัน ด้วยเหตุนี้ จึงไม่ควรละเลยที่จะกล่าวถึงบริบททางสังคมและวัฒนธรรมเพื่อที่จะเข้าใจเนื้อหาของนิทาน และความสัมพันธ์ระหว่างคนกลุ่มต่าง ๆ ที่แฝงอยู่ในความขัดแย้งระหว่างตัวละครเอกและคู่กรณีในมุขตลกได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

2.2.1 บริบททางสังคมและวัฒนธรรมเยอรมันในทิลล์ ออยเลนชเปเกิล

ด้วยเหตุที่ไม่มีศิลปินคนใดสร้างสรรค์งานในสุญญากาศ เราจึงเรียนรู้บางสิ่งได้เสมอจากความพยายามที่จะเอาตัวเราเข้าไปอยู่ในกรอบทางสติปัญญาและวัฒนธรรมของผู้เขียน⁶³ ด้วยเหตุนี้ การศึกษาทิลล์ ออยเลนชเปเกิลจึงได้เจาะลึกสู่มิติของประวัติศาสตร์⁶⁴ แต่ไม่ใช่เป็นการศึกษาทุกแง่มุมในประวัติศาสตร์ หากเป็นการค้นหาสภาพทางสังคมและวัฒนธรรมเยอรมันที่มีอิทธิพลต่อการเรียบเรียงเรื่องทิลล์ ออยเลนชเปเกิล โดยเลือกที่จะศึกษาบริบททางสังคมและวัฒนธรรมเยอรมันในช่วงระหว่างปี ค.ศ.1300-1509 อันสืบเนื่องมาจากการประมาณกันว่าทิลล์น่าจะมีชีวิตระหว่าง ค.ศ.1300-1350 และปีที่ตีพิมพ์นิทานเรื่องนี้ครั้งแรกคือ ค.ศ.1510-1511 แต่ไม่มีบันทึกระยะเวลาที่เรียบเรียงอย่างชัดเจน ด้วยเหตุดังกล่าวข้างต้น การศึกษาบริบททางสังคมและวัฒนธรรมจึงให้ความสำคัญกับช่วงเวลานั้น เนื่องจากผู้เรียบเรียงอาจจะแบ่งวิถีชีวิต และค่านิยมของยุคสมัยนั้นไว้ด้วย

ความยึดมั่นต่อเกียรติยศและความศรัทธาต่อศาสนาคริสต์ลดน้อยถอยลง อัจฉินจำนวนไม่น้อยที่เคยยิ่งใหญ่และเป็นผู้ที่มีอุดมคติในการต่อสู้กลายเป็นใจเรียกค่าไถ่บุคคลสำคัญหรือปล้นสดมภ์ทรัพย์สินของพ่อค้า พระและนักบวชประทุติตนนอกกรอบคำสอนของศาสนา บ้างก็โลภสะสมทรัพย์สิน บ้างก็ต้องการมีอำนาจในการปกครอง ด้วยเหตุที่ระบอบศักดินาสวามิภักดิ์และคริสต์ศาสนาอันเป็น

⁶³ Henry Nash Smith, *Democracy and the Novel* (New York: Oxford University Press, 1978), p. 4 อ้างถึงใน สุธา ศาสตร์, *วรรณคดีเปรียบเทียบ* (กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, 2525), หน้า 131.

⁶⁴ Erich Auerbach, "Philologie der Weltliteratur," p. 103 อ้างถึงใน เจดนาภา วัชร, *แนวทางการประเมินคุณค่าวรรณคดีในวรรณวิจารณ์: เยอรมัน ฝรั่งเศส และอังกฤษ-อเมริกันในศตวรรษที่ 20*, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, 2539), หน้า 237.

รากฐานของสังคมเริ่มเสื่อมลงในคริสต์ศตวรรษที่ 14-15⁶⁵ อันเนื่องมาจากผู้ที่อยู่ในระบอบดังกล่าวประพฤตินั้นไม่เหมาะสม ประกอบกับชนชั้นกลางเริ่มมีบทบาทเด่นในสังคม นอกจากนี้ การค้นพบวิทยาการใหม่ๆ และการผลิตเหรียญษาปณ์มีส่วนผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคม ในช่วงศตวรรษที่ 14-16 จึงจัดได้ว่าเป็นยุคหักเหทางสังคม และวัฒนธรรมเกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม⁶⁶

ในช่วงศตวรรษที่ 14 พระเจ้าลูโดวิกที่ 4 (Ludwig IV, der Bayer von Wittelsbach) ซึ่งครองราชย์ตั้งแต่ปี ค.ศ.1314-1347 ทรงได้รับการสนับสนุนจากพวกเสรีนครทั้งหลายในจักรวรรดิในการที่จะสร้างจักรวรรดิโรมันอันศักดิ์สิทธิ์อีกครั้ง พระองค์ทรงได้รับการสวมมงกุฎเป็นจักรพรรดิที่กรุงโรมในปี ค.ศ.1327 ส่วนพระสันตปาปาในระหว่างนั้นตกอยู่ใต้พระราชอำนาจของพระเจ้าแผ่นดินแห่งฝรั่งเศส พระองค์จำต้องประทับอยู่ที่อาวิญอง (Avignon) ตั้งแต่ปี ค.ศ.1305-1378⁶⁷ พระเจ้าแผ่นดินแห่งฝรั่งเศส ทรงใช้ตำแหน่งพระสันตปาปาเพื่อเป้าหมายทางการเมือง นั่นคือการพยายามที่จะมีอำนาจในยุโรปกลางซึ่งยังคงเป็นแว่นแคว้นยังมีได้เป็นรัฐชาติ แม้ว่าพระสันตปาปาในระหว่างนั้นจะตกอยู่ใต้อำนาจของพระเจ้าแผ่นดินแห่งฝรั่งเศส แต่พระองค์มิได้ทรงมีปฏิกริยาโต้ตอบใดๆ ในทางตรงกันข้าม พระองค์ทรงดำเนินชีวิตดุจพระเจ้าแผ่นดินและ

⁶⁵ ทศนิยม นาควัชระ, บรรณาธิการ, *วรรณคดียุคกลาง* (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2537), หน้า 102.

⁶⁶ Leo Krellt and Leonhard Fiedler, *Deutsche Literaturgeschichte*, 16th ed. (Germany: C.C. Buchners, 1976), p. 68.

⁶⁷ พระสันตปาปาที่ต้องประทับในอาวิญองมีทั้งสิ้น 7 พระองค์ได้แก่ เคลเมนต์ที่ 5 (ค.ศ.1305-1314) จอห์นที่ 22 (ค.ศ.1316-1334) เบเนดิกต์ที่ 12 (ค.ศ.1334-1342) เคลเมนต์ที่ 6 (ค.ศ.1342-1352) อินโนเซนต์ที่ 16 (ค.ศ.1352-1362) เฮอร์มันที่ 5 (ค.ศ.1362-1370) และเกรกอรีที่ 11 (ค.ศ.1370-1378) (กอบแก้ว สุวรรณทัต-เพ็ชร: มปป, 678)

พยายามหารายได้เพื่อให้พอกับค่าใช้จ่ายที่ฟุ่มเฟือย เช่น การเก็บภาษีจากชุมชน ศาสนาตามรัฐต่าง ๆ เงินสินบนจากสงฆ์ที่ต้องการตำแหน่ง การละเว้นจากการเผยแพร่ศาสนา เป็นต้น ด้วยเหตุที่การจรรโลงศีลธรรมและการอบรมของศาสนาเสื่อมลง จึงทำให้คริสต์ศาสนิกชนไม่พอใจ และเสื่อมศรัทธา ในปี ค.ศ.1338 เจ้าผู้ครองนครที่มีสิทธิ์เลือกตั้งจักรพรรดิได้ลงมติว่า ผู้ที่ได้รับเลือกให้เป็นจักรพรรดิไม่จำเป็นต้องได้รับการแต่งตั้งหรือความเห็นชอบจากฝ่ายศาสนา ซึ่งพระเจ้าลูโดวิก ทรงออกพระราชกฤษฎีกาที่ชื่อ "Licet iuris" เพื่อรับรองมติดังกล่าว⁶⁶

หลังจากที่พระเจ้าลูโดวิกสิ้นพระชนม์ พระเจ้าคาร์ลที่ 4 แห่งราชวงศ์ลูกเซมบวร์ก (Karl IV, von Luxemburg) ได้รับเลือกเป็นจักรพรรดิในปี ค.ศ.1355 พระองค์ทรงออกรัฐธรรมนูญของจักรวรรดิที่เรียกว่า "Erlass der Goldenen Bulle" ซึ่งใช้บังคับจนถึงปี ค.ศ.1896 รัฐธรรมนูญฉบับนี้ประนีประนอมระหว่างจักรพรรดิกับบรรดาเจ้านคร⁶⁹ โดยรับรองสิทธิ์ของเจ้านครผู้เลือกและแต่งตั้งจักรพรรดิ⁷⁰ เมื่อใดที่พระราชบัลลังก์ว่างลง เคานต์พาแลทตินจะเป็นผู้สำเร็จราชการทางภาคตะวันตกของจักรวรรดิ ในขณะที่ทางภาคกลางและตะวันออก ดยุกแห่งแซกซอนจะเป็นผู้สำเร็จราชการ⁷¹ อย่างไรก็ตาม

⁶⁶ Werner Conze and Volker Hentschel, eds. , *Deutsche Geschichte*, 5th ed. (Germany: Ploetz, 1991), p. 85.

⁶⁹ *Ibid.* , p. 87.

⁷⁰ เจ้านครผู้มีสิทธิ์เลือกตั้งจักรพรรดิได้แก่ อัครสังฆนายกแห่งเคิลน์ ไมนซ์และเทรียร์ (Erzbischoefe von Koeln, Mainz und Trier) เคานต์พาแลทตินแห่งไรน์ (der Pfalzgraf bei Rhein) ดยุกแห่งซัคเซินและบรันเดินบวร์ก (der Herzog von Sachsen und der Markgraf von Brandenburg) และพระเจ้าแผ่นดินแห่งโบฮีเมีย (der Koenig von Boehmen) (Robert-Hermann Tenbrock: 1968, 72).

⁷¹ ยูแบร์ตุส ชู เลอเวนสไตน์, *ประวัติศาสตร์เยอรมัน*, แปลโดย นิธิ เอียวศรีวงศ์ (พระนคร: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2511), หน้า 91-92.

ในปี ค.ศ.1419 การแต่งตั้งจักรพรรดิเกิดการแตกแยกในทำนองเดียวกับการแต่งตั้งสันตปาปาที่ไม่สามารถหาข้อยุติได้ จนกระทั่งในปี ค.ศ.1431 จึงสามารถลงมติเลือกซิกิสมุนด์ (Sigismund) ซึ่งเป็นพระโอรสของพระเจ้าคาร์ลที่ 4 เป็นจักรพรรดิ พระองค์ทรงสามารถทอประกบความสัมพันธ์ในศาสนจักรและอาณาจักรขึ้นมา

จักรวรรดิโรมันอันศักดิ์สิทธิ์ เป็นจุดดึงดูดให้พระเจ้าแผ่นดินเยอรมันต้องการจะยิ่งใหญ่ ดังเช่นพระเจ้าแผ่นดินในสมัยโรมัน จึงไม่ใส่ใจต่อการปกครองบ้านเมืองของตนเองในดินแดนเยอรมนี⁷² การปกครองในเยอรมนีจึงยังมีได้เป็นรัฐชาติ หากอยู่ใต้การปกครองของเจ้านครต่าง ๆ ซึ่งเป็นการกระจายอำนาจโดยที่ไม่มีเมืองใดมีศักยภาพเพียงพอที่จะเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรได้อย่างแท้จริง ดังเช่นที่ลอนดอนเป็นศูนย์กลางของอังกฤษ และปารีสเป็นศูนย์กลางของฝรั่งเศส นอกจากนี้ สถานภาพของแต่ละเมืองแตกต่างกัน บางเมืองเป็นเสรีนคร อยู่ภายใต้การปกครองของพระเจ้าแผ่นดินที่เรียกว่า ไรชชเตคเทอ (Reichstaedte) บางเมืองเป็นนครรัฐ ขึ้นอยู่กับเจ้านครซึ่งเรียกว่า ลันเดสชเตคเทอ (Landesstaedte) การเมืองของอาณาจักรเยอรมันในยุคนี้จึงเป็นการปกครองแบบคู่ขนานระหว่างพระเจ้าแผ่นดิน (Koenig) กับเจ้านคร (Landesherrn)

เจ้านครมีทั้งที่เป็นมรชาวาสและบรรพชิตโดยมีสิทธิ์เหนือดินแดนและคนในปกครองของตน นับว่าเป็นการปกครองท้องถิ่นอย่างมีอิสระ เจ้านครสามารถกุมอำนาจในเขตของตนได้ โดยมีได้ถูกล้มล้าง แม้ว่าจะปรากฏความขัดแย้งกับพระเจ้าแผ่นดินเสมอๆ เนื่องจากสถาบันพระมหากษัตริย์ในขณะนั้นอ่อนแอ ตราบใดที่อำนาจของพระเจ้าแผ่นดินไม่เข้มแข็งพอ บรรดาเจ้านครสามารถรักษาอำนาจของตนไว้ได้⁷³ บรรดาเจ้านครมักจะร่วมมือกันเพื่อรักษาอิทธิพลของพวกตนมิให้ถูก

⁷² เสรียุโรปยุคศ., ประวัติานานาประเทศ (กรุงเทพมหานคร: บรรณาคาร, 2515), หน้า 245.

พระเจ้าแผ่นดินโรตทอนสิทธิ์และอำนาจ ภายหลังจากพระเจ้าแผ่นดินจึงหันมาร่วมมือกับกลุ่มพ่อค้าและช่างฝีมือที่มีบทบาท และมีอิทธิพลในเสรีนครเพื่อถ่วงดุลอำนาจกับบรรดาเจ้านคร อย่างไรก็ตาม มิใช่เจ้านครทุกรัฐจะมีอำนาจและอิทธิพลเท่ากันหมด เจ้านครมีหลายระดับ การปกครองแต่ละท้องถิ่นแตกต่างกันซึ่งขึ้นอยู่กับนโยบายของแต่ละเจ้านคร ดินแดนทางฝั่งตะวันตกของอาณาจักรแบ่งเขตการปกครองย่อยกว่าดินแดนทางฝั่งตะวันออก เนื่องจากเกิดการแย่งชิงอำนาจมากกว่า ในหมู่บ้านหนึ่งอาจมีเจ้านครหลายคน ส่วนดินแดนทางตะวันออกของเจ้านครแต่ละแห่งมีดินแดนกว้างใหญ่กว่าเนื่องจากมีการแข่งขันน้อยกว่า⁷⁴ เจ้านครบางแห่งมักใช้สิทธิของตนแสวงหาผลประโยชน์จากผู้ที่อยู่ในคุ้มครองซึ่งส่งผลให้ชาวชนบทจำนวนมากหนีเจ้านครสู่เสรีนคร ภายหลังจากเกิดการประนีประนอมกันขึ้น เจ้านครยอมให้คนของตนจ่ายเงินแทนการใช้แรงงาน ความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าที่ดินกับแรงงานเกิดการเปลี่ยนแปลง อย่างไรก็ตาม ภาคเกษตรกรรมมิได้สูญสลาย ในยุคนั้น เยอรมนีกลายเป็นดินแดนเกษตรกรรมเพื่อการค้าที่สำคัญ⁷⁵ ซึ่งส่งผลให้เหล่าเสรีชนบางส่วนเข้าไปหักล้างทางป่าในบริเวณที่ว่างเปล่าเพื่อทำเกษตรกรรม

ความก้าวหน้าทางด้านการค้าส่งผลให้สภาพสังคมเปลี่ยนแปลง มีการสร้างชุมชนเมือง ซึ่งถ้าเมืองนั้นอยู่ภายใต้การปกครองของพระเจ้าแผ่นดิน สมาชิกของสมาคมการค้าร่วมกันถวายเงินแต่พระเจ้าแผ่นดินเพื่อขอพระบรมราชานุญาต (Charter) ซึ่งเป็นการมอบสิทธิอำนาจการปกครองเมืองอันมีอาณาเขตที่ทางสมาคม

⁷³ Robert-Hermann Tenbrock, *Geschichte Deutschlands*, 2nd ed. (Germany: Max Hueber, 1968), p. 71.

⁷⁴ *Ibid.*, p. 79.

⁷⁵ Wilhelm Goessmann, *Deutsche Kulturgeschichte im Grundriss*, 5th ed. (Germany: Max Hueber, 1978), p. 36.

ขอไว้ ภายในอาณาเขตนี้รัฐบาลกลางไม่มีสิทธิไปเกี่ยวข้อง⁷⁶ เมือง ๆ นั้นมีสิทธิที่จะปกครองตนเองอย่างอิสระ ตั้งกฎเกณฑ์ต่าง ๆ และตั้งกำแพงภาษีเพื่อปกป้องผลประโยชน์ในเมืองของตน โดยทั่วไปจะเรียกเมืองลักษณะนี้ว่าเสรีนคร คือ มีเสรีภาพส่วนบุคคล ทมการค้า และการปกครองตนเอง นอกจากนี้ ในพระบรมราชานุญาตยังรับรองพวกทาสติดที่ดิน ซึ่งถ้าสามารถลี้ภัยจากเจ้านครเข้ามาในเมืองได้เป็นเวลาเกินหนึ่งปีจะสามารถเป็นอิสระจากข้อผูกพันกับเจ้านคร เสรีนครแต่ละแห่งมีตุลาการศาลยุติธรรมของตนเองเพื่อพิพากษาคนในเมืองของตน บทลงโทษในยุคนั้นค่อนข้างรุนแรง และมักจะเป็นโทษตาย เช่น การเผาทั้งเป็น การฝังทั้งเป็น การแขวนคอ เป็นต้น⁷⁷

"ชาวเมือง" เป็นอีกชนชั้นหนึ่งในสังคมซึ่งยังชีพด้วยการค้าขายจนกระทั่งสามารถสร้างความมั่งคั่งให้กับตนเองและครอบครัว เมืองจึงเป็นสถานที่ที่ปลอดภัยซึ่งบรรดาชาวเมืองและทาสติดที่ดินพากันหนีภัยจากการถูกกดขี่ของเจ้านคร ออกมาแสวงโชคในเมืองจนมีคำกล่าวกันว่า "อากาศในเมืองมีอิสระเสรี" (Stadluft macht frei)⁷⁸ อย่างไรก็ตาม การจะเป็นชาวเมืองมิใช่ว่าทุกคนจะสามารถเป็นกันได้ การจะมีสิทธิเป็นชาวเมืองต้องมีบ้านอย่างน้อยหนึ่งหลังภายในเมืองและต้องเสียเงินซื้อสิทธิในการเข้าอยู่ในเมือง⁷⁹ ประชากรในเมืองแต่ละคนได้รับสิทธิ์และดำรงชีพแตกต่างกัน พวกที่มั่งคั่งร่ำรวยจะมีอำนาจและอิทธิพลจนสามารถแสวงหา

⁷⁶ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, คณะอักษรศาสตร์, อารยธรรม: สมัยโบราณ-สมัยกลาง, พิมพ์ครั้งที่ 7 (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540), หน้า 260.

⁷⁷ Willi Schmalz, *Kleine Deutsche Geschichte fuer Kinder* (Austria: Georg Bitter, 1981), p. 120.

⁷⁸ Wilhelm Goessmann, *Deutsche Kulturgeschichte im Grundriss*, p. 37.

⁷⁹ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, คณะอักษรศาสตร์, อารยธรรม: สมัยโบราณ-สมัยกลาง, หน้า 209.

ผลประโยชน์จากชาวเมืองธรรมดา จนบางครั้งนำไปสู่ความขัดแย้งระหว่างชาวเมืองที่มีอิทธิพลและความมั่งคั่ง กับชาวเมืองทั่วไป ซึ่งชาวเมืองทั่วไปมักจะเป็นฝ่ายพ่ายแพ้

เสรีนครที่อยู่ในบริเวณใกล้เคียงกัน หรือมีผลประโยชน์ร่วมกันมักรวมตัวกันจัดตั้งสมาคมหรือสหพันธ์เพื่อป้องกันตนเองจากศัตรูและรักษาผลประโยชน์ร่วมกัน เช่น สหพันธ์แห่งเมืองลุ่มน้ำไรน์ (Rheinischer Staedtebund) สหพันธ์แห่งเมืองชเวบิสซ์ (Schwaebischer Staedtebund) และโดยเฉพาะสมาคมฮันเซอ (Hansestaedte) หรือสันนิบาตแฮนซีเอติก (Hanseatic League) ซึ่งเป็นองค์กรที่เด่นที่สุด โดยเป็นการรวมตัวกันของพ่อค้าในเสรีนครทางตอนเหนือของเยอรมนีในปี ค.ศ.1214 ริเริ่มโดยลือเบค ฮัมบวร์กและเบรเมน ต่อมาประกอบด้วยเบรานซ์ไวก์ โรเซตอก วิสมาร์ ดานซิก เคิลน์ มักเดอบวร์ก และอื่นๆ องค์กรนี้ได้สร้างกองทัพเรือเพื่อป้องกันการค้าของตนจากโจรสลัด จนประสบความสำเร็จทางการค้าแถบทะเลบอลติกและทะเลเหนือเป็นอย่างมาก แต่ต่อมาองค์กรนี้เริ่มตกต่ำในศตวรรษที่ 15 เนื่องจากความขัดแย้งในหมู่สมาชิกและการค้นพบทวีปอเมริกาส่งผลต่อศูนย์กลางของการค้าทางทะเล ซึ่งเดิมเป็นตอนเหนือของยุโรปกลายเป็นดินแดนทางตะวันตก

เสรีนครแต่ละแห่งมักจะมีการวางผังเมืองแบบเดียวกันคือ ล้อมรอบด้วยกำแพงเมืองเพื่อป้องกันการโจมตีจากศัตรู ประตูเมืองจะถูกปิดและสะพานเข้าเมืองจะถูกชักขึ้นในเวลากลางคืนเพื่อความปลอดภัยของประชาชน นอกจากนี้ ยังมีตลาดอันเป็นศูนย์กลางการค้าขายในเมือง และมีศาลาเทศบาลซึ่งใช้เป็นที่ประชุมของสมาชิกในเมือง เสรีนครแต่ละแห่งมักจะมีขนาดเล็ก ในขณะนั้นมีเมืองจำนวน 90-95% ที่มีจำนวนประชากรน้อยกว่า 2,000 คน และเหตุการณ์วิเศษบาด⁸⁰ ในช่วงครึ่งหลังศตวรรษที่

⁸⁰ การเกิดกาฬโรคนี้แพร่มาจากทวีปเอเชียเข้ามาสู่มณฑลโครเมียซึ่งอยู่ทางตอนใต้ของรัสเซียแล้วแพร่กระจายทั่วยุโรปในช่วงค.ศ.1346-1350 การระบาดของกาฬโรคเกิดขึ้นเป็นระยะ ๆ

14 ซึ่งคร่ำครวญชาวยุโรปไปประมาณหนึ่งในสามของจำนวนประชากร แต่หลังจากปี ค.ศ. 1450 เป็นต้นมา จำนวนประชากรเพิ่มมากขึ้น

พ่อค้าที่มีอิทธิพลมากที่สุดในเสรีนครแต่ละแห่ง มักจะรวมตัวกันจัดตั้งสมาคมพ่อค้าเพื่อควบคุมการค้าในเมืองของตนและดูแลผลประโยชน์ของสมาชิก นอกจากนี้ ยังวางกฎเกณฑ์ต่าง ๆ อย่างเคร่งครัดเพื่อกีดกันพ่อค้าจากต่างถิ่น เช่น การเก็บภาษีสินค้านำเข้าในอัตราที่สูง สมาชิกของสมาคมอยู่ในวงจำกัดเฉพาะพ่อค้าใหญ่ ๆ ที่มีฐานะมั่งคั่ง จึงจะสามารถเป็นสมาชิกได้ พ่อค้าเหล่านั้นมีอำนาจในทางเศรษฐกิจและมีบทบาททางสังคม ต่อมาสามารถขยายอำนาจของตนสู่การเมืองด้วยการเป็นสมาชิกในสภาเมือง มีอำนาจในการบริหารเมืองและกำหนดอัตราการจัดเก็บภาษี

ช่างฝีมือสาขาต่าง ๆ เช่น ช่างทำแว่น คนทำขนมปัง ช่างเหล็ก ช่างทำรองเท้า ผู้ผลิตเบียร์ ช่างตัดเสื้อ ช่างทอผ้า ช่างตัดผม ช่างทำเสื้อขนสัตว์ ช่างฟอกหนัง ช่างทำเครื่องเรือน จิตรกร ช่างแกะสลัก และอื่นๆ มักจะรวมกลุ่มกันจัดตั้งสมาคมอาชีพช่างกลุ่มต่าง ๆ (Zunft) เพื่อต่อสู้กับอิทธิพลของสมาคมพ่อค้า และรักษาผลประโยชน์ของกลุ่มตน พร้อม ๆ กับควบคุมคุณภาพของวัตถุดิบและผลผลิต รวมทั้งการควบคุมราคาสินค้า นอกจากนี้ ทางสมาคมต่าง ๆ ยังดูแลการทำงานของสมาชิก อัตราค่าจ้าง ชั่วโมงการทำงาน การรักษาพยาบาล และพิธีฝังศพ เพื่อที่จะสร้างผู้ผลิตที่มีคุณภาพจึงสร้างกฎเกณฑ์การอบรมเพื่อเป็นผู้ผลิตหรือนายช่างดังนี้ ลำดับแรก ผู้ที่จะเรียนรูวิชาช่างจะอยู่ในฐานะลูกมือหรือผู้ฝึกงาน (Lehrling) มาหัดงานกับนายช่าง โดยรับใช้นายช่างทุกอย่าง ไม่ได้ค่าจ้างแต่กินอยู่ฟรี เมื่อผ่านการเป็นลูกมือแล้วจะได้เป็นลูกจ้าง (Geselle) ถ้าสามารถสร้างผลงานให้นายช่างยอมรับความสามารถ ผลงานการทดสอบการเป็นลูกจ้างเรียกว่า "Gesellenstueck" เมื่อผ่านได้

จนกระทั่งสิ้นศตวรรษที่ 14 (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, คณะอักษรศาสตร์, อารยธรรม : สมัยโบราณ-สมัยกลาง, : 2540: 211)

นายช่างจะมอบใบรับรองการฝึกงาน "Lehrbrief" บรรดาลูกจ้างจะได้ค่าจ้างเป็นรายวัน และเพื่อให้มีความชำนาญมากยิ่งขึ้นลูกจ้างมักจะเร่ร่อนไปทำงานกับนายช่างอื่นๆ เมื่อลูกจ้างสามารถสอบการผลิผลงานชิ้นเอกที่เรียกว่า "Meisterstueck" ซึ่งได้รับการรับรองหรือเป็นที่ยอมรับจากคณะกรรมการสมาคม จึงจะสามารถเป็นนายช่างได้ (Meister) โดยสามารถเปิดร้านของตนเองและรับลูกมือและลูกจ้างได้เมื่อได้รับสิทธิ์เป็นชาวเมือง ในทางปฏิบัติการที่จะเป็นนายช่างและมีกิจการของตนเอง มิใช่เรื่องที่ได้มาด้วยความสามารถของตนเสมอไป บางครั้งผลงานชิ้นเอกของลูกหลานนายช่างเท่านั้นที่ได้รับการรับรอง หรือลูกจ้างได้แต่งงานกับลูกสาวของนายช่าง หรือลูกจ้างได้แต่งงานกับภรรยาหม้ายของอดีตนายช่าง⁶¹ จึงจะสามารถสืบทอดกิจการต่อ

ความเฟื่องฟูของเมือง เป็นจุดดึงดูดให้คนจากชนบทอพยพสู่เมือง เพื่อแสวงหาชีวิตที่ดีกว่าให้กับตนและครอบครัว แต่มิใช่ทุกคนที่จะได้รับความมั่งคั่งตามที่คาดหวังจากการเข้ามาเป็นคนเมือง กลุ่มพ่อค้าที่มั่งคั่งซึ่งทำหน้าที่เป็นคนกลางซื้อสินค้าจากผู้ผลิตแล้วนำไปจำหน่ายอีกทอดหนึ่งมีส่วนทำให้สมาคมผู้ผลิตกลายเป็นสมาคมแรงงานรับจ้าง อันสืบเนื่องมาจากเงินที่พ่อค้าจ่ายให้แก่ผู้ผลิตคือค่าแรงของผู้ผลิต ด้วยเหตุนี้สมาชิกสมาคมอาชีพช่างบางกลุ่มจึงกลายเป็นแรงงานรับจ้าง แต่มีสมาคมอาชีพช่างบางกลุ่มที่ไม่ได้กลายเป็นแรงงานเนื่องจากคนเหล่านี้มีความมั่งคั่งและมีอิทธิพลทางการเมืองในเมืองของตนมักจะรวมตัวกันเป็นกลุ่มผู้ผลิตระดับสูงชั้นอยู่ภายในสมาคมอาชีพช่าง ในสิ้นคริสต์ศตวรรษที่สิบแปดจึงเกิดบุคคลสองกลุ่มที่มีผลประโยชน์ขัดแย้งกัน กลุ่มหนึ่งคือผู้ผลิตที่มีฐานะเป็นผู้รับค่าแรงส่วนอีกกลุ่มหนึ่งคือพ่อค้า ผู้ผลิตระดับสูงที่มีฐานะเป็นนายทุนและผู้ควบคุมการผลิตและการจำหน่าย ความขัดแย้งดังกล่าวนำไปสู่การต่อสู้กันอย่างอำนาจการปกครองระหว่างกลุ่มผู้รับค่าจ้างแรงงานและกลุ่มพ่อค้านายทุน ซึ่งบางครั้งเปิดโอกาสให้เจ้านครหรือ พระเจ้าแผ่นดินเข้ามามี

⁶¹ Wilfred Forstmann, ed., "Geselle," Schueler-Duden: Die Geschichte (1988): 166.

บทบาทเพื่อป้องกันสภาวะการจลาจลจากเหตุการณ์ดังกล่าว และเป็นการขยายอิทธิพลของตนด้วยอีกทางหนึ่งอันนำไปสู่การวิตรอนเสรีภาพของเสรีนคร⁸² เนื่องจากในขณะนั้นพระเจ้าแผ่นดินหรือเจ้านครยังเป็นชนชั้นที่มีบทบาทเป็นผู้ปกครองสังคมชาวเมืองที่มั่งคั่งและมีอิทธิพลในเมืองยังไม่สามารถมีบทบาทและมีอำนาจจนเข้ามาแทนที่ได้ นอกจากนี้ในเมืองยังมีกลุ่มคนด้อยโอกาส ได้แก่ พวกจรจัดและพวกที่ไม่มีงานทำซึ่งมักจะยังชีพด้วยการขอทานหรือเป็นหัวขโมย เมื่อเมืองขยายตัวจำนวนคนด้อยโอกาสก็เพิ่มมากขึ้นด้วย

ชนชั้นอีกกลุ่มหนึ่งซึ่งมีมากที่สุด ในอาณาจักรเยอรมันคือชาวนาซึ่งมีประมาณ 80-90% ของจำนวนคนทั่วอาณาจักร⁸³ ชาวนามีหลายประเภทมีทั้งชาวนาที่มีที่ดินเป็นของตนเองซึ่งมีน้อยมาก ส่วนใหญ่จะเป็นผู้เช่าที่ดิน (Zinsbauern) และทาสติดที่ดิน (Fronbauern)⁸⁴ ผู้เช่าที่ดินเป็นชาวนาที่มีอิสระสามารถเป็นเจ้าของที่ดินทำกินของตนเองได้ ส่วนทาสติดที่ดินมีชีวิตลำบากกว่า ผู้เช่าที่ดิน พวกเขาต้องให้ทั้งแรงงานและพืชผลแก่เจ้าที่ดิน บางครั้งถูกบังคับให้ต้องเสียค่าธรรมเนียมการใช้บริการเดอบและโรงสีของเจ้าที่ดิน ทั้ง ๆ ที่ไม่จำเป็นต้องใช้บริการดังกล่าว ชาวนามีฐานะยากจนเพราะนอกจากถูกเอารัดเอาเปรียบจากเจ้าที่ดินแล้ว ยังถูกภัยทางธรรมชาติซ้ำเติมอีกทั้งทุกภิกขภัยและกาฬโรคที่ระบาดไปทั่ว ประกอบกับราคาผลผลิตที่ตกต่ำในขณะที่ค่าครองชีพสูงขึ้นจึงส่งผลให้สภาพของชาวนาเลวร้ายกว่าที่เป็นอยู่ ทำให้ชาวนาจำนวนมากหลบหนีจากเจ้าที่ดินเพื่อมาแสวงหาชีวิตใหม่ที่ดีกว่าเดิมในเสรีนคร

⁸² กอบเกือ สุวรรณทัต-เพียร, ประวัติศาสตร์ยุโรปสมัยกลาง (กรุงเทพมหานคร: สยามสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2534), หน้า 782.

⁸³ Werner Conze and Volker Hentschel, eds., *Deutsche Geschichte*, p. 78.

⁸⁴ Willi Schmalz, *Kleine Deutsche Geschichte fuer Kinder*, pp. 105-106.

ประมาณปีค.ศ.1430 เกิดแท่นพิมพ์ซึ่งสร้างโดยโยฮันเนส กูเทนแบร์ก (Johannes Gutenberg) เขาเรียงตัวพิมพ์อักษรที่ทำด้วยเหล็กเป็นแถวๆ แล้วกดลงไปบนแท่นพิมพ์ที่มีสีและกดลงไปทีละกระดาษอีกต่อหนึ่ง⁸⁵ สิ่งประดิษฐ์ชิ้นนี้ทำให้สามารถตีพิมพ์งานเขียนได้ครั้งละจำนวนมาก เดิมมีแต่หนังสือที่เขียนด้วยมือ หนังสือเหล่านี้จึงแพงและหายากโดยมักจะมีอยู่ตามราชสำนักต่าง ๆ เมื่อหนังสือมีจำนวนมากขึ้นและมีราคาถูกลง การเขียนและการอ่านจึงแพร่หลายไปอย่างรวดเร็ว⁸⁶ การตีพิมพ์เรื่องทิลล์ ออยเลนชเปเกลจนได้เป็นหนังสือขายดีแห่งศตวรรษที่ 16 นั้น เป็นผลงานจากแท่นพิมพ์กูเทนแบร์กด้วย นอกจากนี้ แท่นพิมพ์ยังมีผลให้การศึกษาของสามัญชนได้แพร่ขยาย

สิ่งหนึ่งที่มีควรจะละเลยในการที่จะกล่าวถึง คือเรื่องของมูลและการถ่ายมูลซึ่งเป็นสิ่งที่สกปรกและน่ารังเกียจ ในปัจจุบันคนส่วนใหญ่มักจะหลีกเลี่ยงที่จะกล่าวถึงเรื่องนี้ ทว่า ในยุคกลางมูลถูกกล่าวถึงอย่างเป็นเรื่องธรรมดา ในเรื่องทิลล์ ออยเลนชเปเกลจึงได้ปรากฏเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับมูลหลายตอน คนในยุคนั้นถ่ายมูลได้ทุกที่ตามต้องการไม่ว่าจะเป็นบนถนน พุงนา กำแพงเมือง พรหม มุมห้อง หรือแม้แต่ต่อหน้าคนอื่น อีร์asmus แห่งรอตเตอร์ดัม (Erasmus von Rotterdam) เป็นคนหนึ่งเขียนบทความเรียกร้องให้คนร่วมสมัยของเขาถือว่า การเปิดเผยเรื่องการขับถ่ายเป็นการกระทำที่ไม่เป็นอารยะหรือผู้เจริญแล้วพึงกระทำ ในภายหลังคนส่วนใหญ่จึงเกิดความละอายใจเกี่ยวกับเรื่องนี้ และหลีกเลี่ยงที่จะกล่าวถึงอย่างเปิดเผย⁸⁷

⁸⁵ โยฮัน ชโกลเท, ประวัติวรรณคดีเยอรมันเบื้องต้น แปลโดย ศุภดี ศรีเขียว, นฤมล จ้าวสุวรรณ และณอมนวล โอเจริญ (กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, 2528), หน้า 13.

⁸⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 14.

⁸⁷ Hermann Bote, Tili Eulenspiegel, p. 263.

2.2.2 บริบททางสังคมและวัฒนธรรมไทยในศรีธนญชัย

โดยทั่วไปเมื่อกล่าวถึงศรีธนญชัยมักจะยอมรับกันว่าเป็นนิทานที่เล่าต่อกันมา "จักกล่าวนิทาน เรื่องราวโบราณ แต่ก่อนโพ้นมา"⁸⁸ นอกจากนี้ ที่มาเกี่ยวกับผู้แต่งและการตีพิมพ์ไม่ปรากฏชัดเจน ด้วยเหตุดังกล่าว การศึกษาบริบททางสังคมและวัฒนธรรมในศรีธนญชัยจึงเป็นการศึกษาสภาพสังคมและวัฒนธรรมที่ปรากฏตามท้องเรื่อง และบริบททางสังคมและวัฒนธรรมไทยในสมัยอยุธยา และต้นรัตนโกสินทร์ นิทานเรื่องนี้เป็นสำนวนไทยซึ่งผู้เรียบเรียงอยู่ในสังคมไทยย่อมได้รับอิทธิพลจากสังคมทั้งด้านวัฒนธรรม ชนบประเพณี ศาสนา ปรัชญาและการเมือง สภาพการณ์ของปัจจัยเหล่านี้ย่อมเป็นสิ่งกำหนดโลกทัศน์และชีวิตทัศน์ของเขา⁸⁹ ซึ่งอาจจะส่งผลให้ผู้เรียบเรียงได้สอดใส่ข้อมูลเกี่ยวกับสังคมของตนไว้ในนิทานด้วย

การปกครองในสังคมของศรีธนญชัยสันนิษฐานว่า น่าจะเป็นการปกครองในระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์โดยมีพระเจ้าแผ่นดินเป็นประมุขผู้มีอำนาจสูงสุดในอาณาจักรอยุธยา "ยังมีกษัตริย์ จักรพรรดิราชา เสวยราชนครา อยุธยากรุงไทย"⁹⁰ พระองค์ทรงเป็นทั้งเจ้าชีวิตของประชาชนและเจ้าของแผ่นดินทั้งประเทศ ในฐานะพระเจ้าแผ่นดินทรงมีพระราชภาระที่จะต้องป้องกันพระราชอาณาจักรให้พ้นจากศัตรู จึงมีพระราชอำนาจที่จะเกณฑ์ไพร่พลมาใช้ในการป้องกันดินแดนของตน "ว่ามีศึกกรุงกษัตริย์มาติดแดน ยกหมู่แสนยากจะรอนราญ จึงรับสั่งให้หาธนญไชย เข้ามาแล้วสั่งให้ออกจากสถาน เปนแม่ทัพพลชั้นธำรงค์บาน"⁹¹ นอกจากนี้ ยังทรงมี

⁸⁸ กรมศิลปากร, ศรีธนญไชยสำนวนกาพย์และฉันทลักษณ์, หน้า 2.

⁸⁹ ศรีศิลป์ บุญขจร, นวนิยายกับสังคมไทย พ.ศ.2475-2500 (กรุงเทพมหานคร: สร้างสรรค์, 2523), หน้า 8.

⁹⁰ กรมศิลปากร, ศรีธนญไชยสำนวนกาพย์และฉันทลักษณ์, หน้า 2.

⁹¹ หอพระสมุดวชิรญาณ, เสภาเรื่องศรีธนญไชยเชิงเมือง, หน้า 57.

พระราชอำนาจที่จะรักษาระเบียบวินัยต่างๆไว้ได้ด้วยการลงทัณฑ์แก่ชนทั้งปวงตั้งแต่นั้นมาไปจนถึงขั้นประหารชีวิต⁹² “บัดนี้ทนะนไชย กำเริบใจอีกโง่หง...ไม่เกรงองค์พระทรงเดช...โทษทัณฑ์มันพันพัน ดัดหัวเสียให้สาใจ”⁹³ แผ่นดินทั้งประเทศเป็นของพระองค์ซึ่งจะพระราชทานที่ดิน ณ ที่ใดและมากน้อยเพียงใดให้แก่ผู้ใดทำมาหากินก็ได้⁹⁴ “ข้าบาทขอรับประทาน ที่ริมบ้านด้วยใจหมาย...พอเรียกรายปลูกรของกิน แผ่นโปรดประทานให้ คนทั้งหลายไม่ติฉิน...ด้วยพระองค์โปรดประทาน...ออกโอบอุ้มโปรดประทาน”⁹⁵ และพระองค์ยังทรงเป็นองค์จักรศาสนูปถัมภก “สมณะชีพราหมณ์อย่าพยายามหาบ...ควรบำรุงสงเคราะห์สักเพียงไร ก็จงให้พองามตามศรัทธา”⁹⁶

โครงสร้างทางชนชั้นของสังคมไทยตั้งแต่สมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้นประกอบด้วยลำดับชั้นตามความสำคัญในระบบอุปถัมภ์ (patron-client system) ซึ่งมี 2 ระดับ⁹⁷ อันเป็นความสัมพันธ์ระหว่างคู่สัมพันธ์ 2 ฝ่ายในแนวตั้ง ฝ่ายแรก คือ มูลนายซึ่งอยู่เหนืออีกฝ่ายหนึ่ง คือ ไพร่และทาส มูลนายมีหน้าที่อุทิศตนให้กับหน้าที่ทางราชการ ส่วนไพร่กับทาสมีหน้าที่ผลิตสินค้าและรับใช้มูลนาย ชนชั้น

⁹² รอง ศยามานนท์, คำเนียร เลขะกุล และวิลาศวงศ์ นพรัตน์, ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา: แผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ถึงแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรมหาราช (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2515), หน้า 38.

⁹³ กรมศิลปากร, ศรีทนะนไชยสำนวนกาพย์และฉันทลักษณ์, หน้า 39-40.

⁹⁴ รอง ศยามานนท์, คำเนียร เลขะกุล และวิลาศวงศ์ นพรัตน์, ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา: แผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ถึงแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรมหาราช, หน้า 38.

⁹⁵ กรมศิลปากร, ศรีทนะนไชยสำนวนกาพย์และฉันทลักษณ์, หน้า 35.

⁹⁶ หอพระสมุดวชิรญาณ, เสภาเรื่องศรีธนญไชยเชิงมโหรี, หน้า 5-6.

⁹⁷ ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์, “ระบบอุปถัมภ์และโครงสร้างชนชั้นสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น,” ใน ระบบอุปถัมภ์, อมรา พงศาพิชญ์และปริชา คูวินทร์พันธ์, บรรณาธิการ (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539), หน้า 159.

ระดับมูลนาย ประกอบด้วยเจ้านายกับขุนนางซึ่งยังมีการจัดลำดับลดหลั่นกันไป นายที่มีลำดับชั้นต่ำกว่าจะอยู่ในความอุปถัมภ์ของนายที่มีลำดับชั้นสูงกว่า ทั้งเจ้านายและขุนนางต่างก็อยู่ในความอุปถัมภ์ของพระเจ้าแผ่นดินซึ่งเป็นเจ้าชีวิตของคนไทย ส่วนไพร่กับทาสอยู่ในความอุปถัมภ์ของมูลนาย เจ้านาย ได้แก่ ผู้ที่อยู่ในราชวงศ์ มีลำดับชั้นแตกต่างกันไปดังนี้ เจ้าฟ้าและพระองค์เจ้า (โอรสและธิดาที่ประสูติแต่เจ้าจอมหม่อมห้าม) และหม่อมเจ้า (โอรสและธิดาในเจ้าฟ้าและพระองค์เจ้า) ส่วนหม่อมราชวงศ์ (บุตรและธิดาของหม่อมเจ้า) หม่อมหลวง (บุตรและธิดาของหม่อมราชวงศ์) ซึ่งเพิ่งสถาปนาขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ไม่ถือว่าเป็นเจ้าโดยสมบูรณ์^{๘๘} ขุนนางที่แสดงตัวเป็นนายได้ต้องเป็นข้าราชการที่ถือศักดินาตั้งแต่ 400 ขึ้นไป สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวัญวิมลพรหมโปรดเกล้าฯ ให้ความคิดเห็นว่าศักดินา อาจหมายถึงจำนวนไร่ที่คน ๆ หนึ่งถือครองได้มากที่สุด ในตอนต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ศักดินาของแต่ละบุคคลสามารถบอกจำนวนไพร่ของนายได้ สมมติว่าไพร่แต่ละคนของนายคนหนึ่งถือศักดินา 25 ไร่ นายที่มีศักดินา 400 จะมีไพร่ในบังคับ 16 คน^{๘๙}

กลุ่มชนที่มีสถานะเป็นไพร่ ประกอบด้วยชาวไร่ชาวนาซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศ พวกไพร่ทำนาเพื่อบริโภคเอง บางส่วนส่งไปให้มูลนายและบางส่วนส่งไปทำนุบำรุงพระศาสนา ไพร่ส่วนใหญ่แบ่งออกเป็น 2 พวก คือ ไพร่สมกับไพร่หลวง ไพร่สมถือว่าเป็นสมบัติของนายซึ่งนายสามารถขายหรือยกให้ใครก็ได้ ส่วนไพร่หลวงนั้นในทางทฤษฎีขึ้นต่อพระเจ้าแผ่นดิน ไพร่หลวงลงทะเบียนเป็นของหน่วยงานหนึ่ง

^{๘๘} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวัญวิมลพรหม, เรื่องเฉลิมพระยศเจ้านาย (กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, 2472), หน้า 45, พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 3 (กรุงเทพมหานคร: คุรุสภา, 2503-2504), หน้า 230-232 อ้างถึงใน ม.ร.ว. อดิศรพีพัฒนัง, "ระบบอุปถัมภ์และโครงสร้างชนชั้นสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น," หน้า 147.

^{๘๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า 177.

หน่วยงานใดโดยเฉพาะและทำงานรับใช้หน่วยงานนั้น ขุนนางในตำแหน่งจะมีฐานะเป็นนายของไพร่คนนั้น

ทาสส่วนใหญ่ในเมืองไทยเป็นทาสที่เกิดจากหนี้สินหรือความยากจนจึงขายตัวหรือลูกเมียให้เป็นทาส ลูกหลานของทาสตกเป็นสมบัติของนาย ทาสมีสิทธิ์ที่จะไถ่ถอนตัวเองได้ ตามกฎหมายนายไม่มีสิทธิ์ที่จะฆ่าทาสของตนได้¹⁰⁰

คนไทยส่วนใหญ่เห็นว่าในสังคมไทยมีการแบ่งชนชั้นระหว่างเจ้านายกับขุนนางและสามัญชนกับทาสอย่างชัดเจน ความสัมพันธ์ระหว่างคู่สัมพันธ์ 2 ฝ่ายสะท้อนให้เห็นในหลักการชั้นพื้นฐานที่เกี่ยวคำว่า “สูง” กับ “ต่ำ” คนไทยส่วนใหญ่มักจะถูกสั่งสอนตั้งแต่เด็ก “ให้รู้จักที่สูงที่ต่ำ” ในกรณีของร่างกายก็เป็นการแบ่งแยกระหว่างศีรษะกับเท้า ในกรณีของความสัมพันธ์ทางสังคมก็เป็นการแบ่งแยกระหว่างผู้ใหญ่กับผู้เยาว์ ผู้ใหญ่หมายถึงผู้ที่สูงกว่าหรือเหนือกว่า ซึ่งควรจะประพฤติตัวให้เหมาะสมแก่การเคารพจากผู้เยาว์และให้ความช่วยเหลือแก่ผู้เยาว์ ส่วนผู้เยาว์ควรจะเคารพ เชื่อฟัง และเกรงใจผู้ใหญ่ หากผู้เยาว์ไม่ปฏิบัติตามบรรทัดฐานดังกล่าวมักจะถูกประณามว่า “ดูถูก” หรือ “ดูหมิ่น” ผู้ใหญ่¹⁰¹ ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ใหญ่กับผู้เยาว์มักจะถูกพบเห็นได้ทั่วไปในสังคมไทยโดยมีความคิดเกี่ยวกับการพึ่งพากันเป็นส่วนประกอบสำคัญของความสัมพันธ์นี้¹⁰²

สิ่งหนึ่งที่พึงตระหนักคือการแบ่งชนชั้นในสังคมเลื่อนไหลเปลี่ยนแปลงได้ เช่น ไพร่ หากได้รับความสนับสนุนจากผู้มีอำนาจหรือปฏิบัติตนจนเป็นที่พอพระราชนุทัยของพระเจ้าแผ่นดิน หรือมีความดีความชอบ อาจจะได้รับยศถาบรรดาศักดิ์ และทรัพย์สินเงินทอง “ฝ่ายศรีทษนนไชย มาอยู่ในพระราชวัง...มันระวังราชการ...

¹⁰⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 152.

¹⁰¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 154.

¹⁰² เรื่องเดียวกัน, หน้า 155.

พอพระทัยโดยโหวนหว่องไว้ในราชการ...โปรดปราณี ศรีหะนนไชย พระราชทานเงินทองให้ ห้างข้าไททุกประการ...ยศศักดิ์แสนสำราญ ป่าวบริวารมีครามครัน”¹⁰³

ด้านความเป็นอยู่ของราษฎรนั้น การทำนาเป็นอาชีพหลัก “ต้องเที่ยวทำไร่ไถนากินเอง”¹⁰⁴ เนื่องจากข้าวเป็นอาหารหลักของคนในสังคม นอกจากทำไร่มาแล้ว อาจจะดำรงชีพด้วยการเก็บของป่า “ผัวเมียสองเจ้า เข้าป่าไพร่สวนธ...เที่ยวหาผลอาหาร ฟืนผักตามมี”¹⁰⁵ และการค้าขายเป็นอาชีพอีกอย่างของคนในสังคม “แม้ค้ามาถึง ยังเรือนเคหา สิ่งของร้องขาย...สินค้าหลายพรรณ”¹⁰⁶ นอกจากค้าขายแบบหาบเร่แล้ว ยังมีตลาดน้ำซึ่งเป็นศูนย์รวมสินค้าให้ผู้คนมาเลือกซื้อ “ทำร้านเรียงขายในเรือ...เครื่องใช้หลายอย่างทั้งแร่ วัตถุผ้าแพร เซิ้งแซ่หญิงชายขายดี”¹⁰⁷ สังคมในขณะนั้นได้เกิดการค้าขายกับต่างประเทศโดยเฉพาะกับจีน มีทั้งคนไทยไปค้าขายที่จีน “ฝ่ายศรีหะนนไชยใจหนาว คิดค้าสำมา ไปเข้าเมืองจีนดูลอง”¹⁰⁸ และคนจีนมาค้าขายที่ไทย “จะกล่าวถึงนายสำมา เข้ามาแต่เมืองกึ่งตั้ง...ถอนสมอล่องลอยปล่องมา ปากน้ำเจ้าพระยา”¹⁰⁹ นอกจากชาวจีนยังมีชาวตะวันตกที่มาค้าขายกับไทย “ยังมีกำปั่น ฝรั่งเศสวิไล...สัตยจรคลาไคล มาถึงกรุงไทย ทอดหน้าธานี”¹¹⁰

ด้านการศึกษา มักจะนิยมนำเด็กไปฝากไว้กับพระหวังให้ท่านช่วยอบรม

¹⁰³ กรมศิลปากร, ศรีหะนนไชยสำนวนกาพย์และลิลิตตำราพันน์, หน้า 25.

¹⁰⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 22.

¹⁰⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 5.

¹⁰⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 6.

¹⁰⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 64-65.

¹⁰⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 65.

¹⁰⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 62-65.

¹¹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 51.

สั่งสอนบุตรของตน อบรมจรรยา มารยาทสั่งสอนพระธรรม ตลอดจนสั่งสอนวิชาหนังสือ¹¹¹ ส่วนเด็กปรนนิบัติรับใช้พระระหว่งที่อาศัยอยู่ด้วย “พระนนไชยฝากตัว อยู่กับท่านชวี...ปรนนิบัติอาจารย์ มิให้อาทร สมภารเลี้ยงไว้...เอาใจใส่สอน...หนังสือขอมไทย ชาญเจนใจ อ่านได้สารพัน”¹¹² การส่งเด็กเข้าไปศึกษาในวัดเพื่อให้เด็กหนุ่มประพฤติตนตามทำนองคลองธรรมและมีความรู้ ซึ่งอาจนำมาใช้เพื่อแสดงความสามารถในการเข้ารับราชการสนองเบื้องพระยุคลบาท “กล่าวถึงเจ้าเณร...คิดจะสึกออกมา เป็นข้าทูลไฉน ด้วยของอาจใจ ในทางราชการ”¹¹³ การรับราชการน่าจะเป็นหนทางของสามัญชนในอันที่จะแสวงหาความเจริญก้าวหน้าให้กับตนเองและครอบครัว “ใคร่เป็นข้าท้าว ปิ่นเกล้ากษัตรา ถวายตัวเป็นข้า...คนจะเกรงขาม จะได้รับความ...เจ้าคิดดีนัก พ่อชอบจรรยา ได้เป็นข้าท้าว เย็นเกล้าเกศา ผู้ใดใครนา ไม่มาดูแคลน...มีเกียรติยศถา ไม่มาดูแคลน”¹¹⁴

จุดศูนย์กลางด้านศาสนาในสังคมคือวัดและพระพุทธศาสนา สิ่งหนึ่งที่พึงปฏิบัติกันด้วยถือว่าได้กุศลเป็นเกียรติยศและได้บุญมาก คือการสร้างวัดซึ่งเป็นปัจจัยที่ช่วยสืบทอดพระพุทธศาสนาเพราะวัดเป็นที่รวมพระสงฆ์ เป็นที่เก็บพระธรรมคัมภีร์และพระพุทธรูป และยังเป็นสถานที่ทำบุญและเก็บอัฐิวงศ์ญาติผู้ล่วงลับในเจดีย์ที่วัดโดยถือว่าจะได้อยู่ใกล้พระ¹¹⁵ “ฝ่ายท่านขุนศรีทนะนไชย...น้ำใจหมายมาด

¹¹¹ ม.ร.ว. แสงโสม เกษมศรี, “สัมพันธ์ภาพกับชาวต่างประเทศส่งผลประการใดแก่สถานการณ์แห่งประเทศไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิตแผนกวิชาภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2487), หน้า 27.

¹¹² กรมศิลปากร, ศรีทนะนไชยสำนวนกาพย์และลิลิตตำราพันธน์, หน้า 10.

¹¹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 91.

¹¹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 92.

¹¹⁵ ม.ร.ว. แสงโสม เกษมศรี, “สัมพันธ์ภาพกับชาวต่างประเทศส่งผลประการใดแก่สถานการณ์แห่งประเทศไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา”, หน้า 26-27.

ศาสนา จะสร้างวัดวา...ฝ่ายจอมมงกุฎอยุธยา ทรงธรรม์हरราช...เชิงจะสร้างวัด...
เช่นนั้นกุดใจ...ขัดข้องของใช้...จะให้ไม่ขัดทดทาน"¹¹⁶

ศูนย์กลางการศึกษาพุทธศาสนาที่สำคัญในขณะนั้นคือลังกา พระภิกษุไทย
หลายรูปศรัทธา และได้ไปศึกษาพระพุทธศาสนาในลังกา และนำกลับมาเผยแผ่
พระลังกาจึงมีศักยภาพทางด้านพระธรรม ภิกษุสงฆ์จากที่อื่นย่อมเกรงความ
สามารถหากต้องแข่งขันการตีความพระธรรม "ว่าทูตลังกามาสู่บุรีศรี พาพระสงฆ์
มาแปลพระบาฬี...อันพระในเมืองเราไม่แข่งขัน คงจะแพ้ในการที่แปลธรรม เห็นไม่มี
คู่ขันชาวลังกา"¹¹⁷

บริบททางสังคมและวัฒนธรรมในเรื่องทิลล์ ออยเลนชะปีเกลกับศรีธัญชัย
มีความแตกต่างกันทั้งในด้านยุคสมัยและสภาพแวดล้อม สังคมในเรื่องทิลล์
ออยเลนชะปีเกลเป็นสังคมเยอรมันในช่วงปลายยุคกลางของยุโรป ส่วนสังคม
ในเรื่องศรีธัญชัยเป็นสังคมไทยในสมัยอยุธยา

การปกครองในทิลล์ ออยเลนชะปีเกลเป็นการปกครองแบบคูชานระหว่าง
อำนาจของพระเจ้าแผ่นดินกับอำนาจของเจ้านครรัฐ ไม่มีเมืองใดเป็นศูนย์กลางของ
อาณาจักร ส่วนการปกครองในศรีธัญชัยเป็นแบบเอกราธิปไตย พระเจ้าแผ่นดินมี
อำนาจสูงสุด มีราชธานีเป็นศูนย์กลางของอาณาจักร

ในทิลล์ ออยเลนชะปีเกล พระเจ้าแผ่นดินให้ความสำคัญกับการสร้าง
จักรวรรดิโรมันอันศักดิ์สิทธิ์จึงไม่ได้มาดูแลประชาชนเยอรมันอย่างใกล้ชิด และ
บรรดาเจ้านครมีอำนาจอยู่ตามนครรัฐต่างๆ แต่ทิลล์ ออยเลนชะปีเกลมักจะร่วมน
อยู่ในเส็นครมากกว่าในนครรัฐ ผู้ที่มีอำนาจในเส็นครคือกลุ่มช่างฝีมือซึ่งเป็น

¹¹⁶ กรมศิลปากร, ศรีทระนไชยสำนวนกาพย์และฉลิตคำรณพรัตน์, หน้า 74.

¹¹⁷ หอพระสมุดวชิรญาณ, เสภาเรื่องศรีธัญไชยเชียงเมือง, หน้า 72.

ผู้ประกอบการที่สร้างงานให้แก่บรรดาลูกจ้างดังเช่นทิลล์ นอกจากนี้การเป็นนายช่างที่มั่งคั่งและมีอิทธิพลในสังคม อาจเป็นหนทางสู่การมีบทบาททางการเมืองได้ด้วยเหตุนี้ผู้ที่มีบทบาทต่อกลุ่มคนในสังคมของทิลล์โดยเฉพาะผู้ที่อยู่ในฐานะลูกจ้าง คือกลุ่มช่างฝีมือ ส่วนในสังคมของศรีธัญชัยนั้นผู้ที่มีอำนาจสูงสุดคือพระเจ้าแผ่นดินซึ่งเป็นเจ้าชีวิตของคนในสังคมและมีบทบาทอย่างมากต่อศรีธัญชัยในฐานะที่เป็นขุนนางรับใช้พระองค์ ทางด้านศาสนานั้นแม้ว่าคริสต์ศาสนาเป็นศาสนาหลักในสังคมของทิลล์ ออแลนเดะปีเกิล แต่คนส่วนใหญ่ในสังคมเสื่อมศรัทธาต่อศาสนาของตน ส่วนคนในสังคมของศรีธัญชัยยังคงศรัทธาต่อพุทธศาสนาซึ่งเป็นศาสนาหลักในสังคมนี

จากการเปรียบเทียบประวัติของนิทานทั้งสองเรื่องพบว่าทั้งสองเรื่องเริ่มต้นจากการเป็นวรรณกรรมมุขปาฐะ ต่อมาได้ตีพิมพ์เป็นวรรณกรรมลายลักษณ์และยังได้รับการแพร่กระจายสู่รูปแบบอื่นๆด้วย ทว่าในแง่บริบททางสังคมและวัฒนธรรมมีความแตกต่างกัน นอกจากถือกำเนิดในยุคสมัยที่ต่างกันไปแล้ว ทั้งสองเรื่องยังมาจากสภาพแวดล้อมที่ต่างกันไป ซึ่งค่านิยมและลักษณะเฉพาะทางสังคมอาจจะแฝงอยู่ในนิทานทั้งสองเรื่อง ด้วยเหตุนี้ จึงมีการศึกษาบริบทและวัฒนธรรมของสังคมทั้งสองแห่งเพื่อเข้าใจพฤติกรรมของตัวละครเอกได้ชัดเจนยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตามในฐานะที่เป็นนิทานประเภทเดียวกันย่อมมีลักษณะร่วมกันดังที่จะได้วิเคราะห์เกี่ยวกับอนุภาคของทั้งสองเรื่องต่อไป